

TAVAÕIGUS

Tavaõigusest rahvusvahelises humanitaarõiguses: edendamaks õigusnormidest arusaamist ja nendest kinnipidamist relvakonfliktides*

Jean-Marie Henckaerts**

Jean-Marie Henckaerts töötab õigusnõunikuna Punase Risti Rahvusvahelise Komitee (ICRC) õigusosakonnas ja juhib ICRC rahvusvahelise humanitaartavaõiguse projekti. Hiljuti avaldas Cambridge University Press tema ja Louise Doswald-Becki koostatud rahvusvahelist humanitaartavaõigust käsitleva kaheköitelise uurimuse.

Kokkuvõte

Käesolev artikkel selgitab rahvusvahelise humanitaartavaõiguse uurimust, mille viis läbi Punase Risti Rahvusvaheline Komitee (ICRC) Punase Risti ja Punase Poolkuu rahvusvahelise konverentsi palvel. Artikkel kirjeldab kasutatud metoodikat ja uurimuse ülesehitust ning võtab kokku selle peamised järeldused. Seejuures ei pretendeerita täieliku ülevaate andmisele ega tehtud järelduste ammendavale analüüsile.

* Inglise keelest tõlkinud Epp Leete ja Rain Liivoja.

** Autor tänab Eric Mongelardit abi eest selle artikli valmimisel, samuti Louise Doswald-Becki ja kolleegide õigusosakonnast arvukate asjakohaste kommentaaride eest. Artiklis esitatu põhineb autori isiklikel arvamustel ega kajasta tingimata Punase Risti Rahvusvahelise Komitee seisukohti.

Sissejuhatus

Genfi konventsioonide vastuvõtmisele 1949. aastal järgnenud 50 aasta jooksul on inimkond elanud üle hirmuäratavalt palju relvakonflikte, mis on puudutanud pea kõiki kontinente. Sellel perioodil on neli Genfi konventsiooni ja nende 1977. aasta lisaprotokollid pakkunud õiguslikku kaitset isikutele, kes ei osale või enam ei osale vahetult vaenutegevuses (haavatud, haiged, merehädalised, relvakonflikti tagajärjel vabadusest ilma jäänud isikud ning tsiviilisikud). Kõigest hoolimata on neid lepinguid korduvalt rikutud. See on põhjustanud kannatusi ja surma, mida oleks saanud ära hoida, kui rahvusvahelisest humanitaarõigusest oleks paremini kinni peetud.

Üldlevinud arvamuse kohaselt ei ole rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumised tingitud õiguse puudulikkusest. Pigem tulenevad rikkumised tahtmatusest reeglitest kinni pidada, ebapiisavatest vahenditest nende täitmise tagamisel, ebamäärasusest nende kohaldamisel kindlates olukordades ning poliitiliste juhtfiguuride, sõjaväeliste ülemate, võitlejate ja laiema üldsuse teadmatusest.

1993. aasta augustis-septembris Genfis kokku tulnud rahvusvaheline sõjaohvrite kaitse konverents arutas erinevaid võimalusi humanitaarõiguse rikkumistega tegelemiseks, kuid ei teinud ettepanekut muuta lepingusätteid. Selle asemel kinnitas konverents konsensuslikult vastuvõetud lõppdeklaratsioonis taas „vajadust tõhustada humanitaarõiguse rakendamist” ja pöördus Šveitsi valitsuse poole palvega „kutsuda kokku valitsustevaheline alaline ekspertgrupp, uurimaks võimalusi edendada nimetatud õigusega täielikku arvestamist ja selle järgimist, ning valmistada ette vastav raport riikidele ja järgmisele sõjaohvrite kaitseks korraldatavale Punase Risti ja Punase Poolkuu rahvusvahelise konverentsi istungile.”¹

Valitsustevaheline sõjaohvrite kaitse ekspertgrupp kohtus Genfis 1995. aasta jaanuaris ja võttis vastu mitmed soovitusel eesmärgiga parandada rahvusvahelisest humanitaarõigusest kinnipidamist. Ekspertgrupp pööras erilist tähelepanu ennetavatele meetmetele, mis tagaksid paremad teadmised humanitaarõiguse kohta ja õiguse efektiivsema rakendamise. Valitsustevahelise ekspertgrupi teises soovitusel märgiti järgmist.

Punase Risti Rahvusvahelisel Komiteele tehakse ettepanek kirjutada koostöös eri geograafilisi piirkondi ja erinevaid õigussüsteeme esindavate rahvusvahelise humanitaarõiguse ekspertidega ning valitsuste ja rahvusvaheliste organisatsioonide ekspertidega raport, mis käsitleks rahvusvahelistes ja mitte-rahvusvahelistes relvakonfliktides kohaldatava humanitaarõiguse tavaõiguslikke reegleid, ning seejärel edastada see raport riikidele ja asjaomastele rahvusvahelistele institutsioonidele.²

1 Sõjaohvrite kaitse rahvusvaheline konverents, Genf, 30. august–1. september 1993, lõppdeklaratsioon, *International Review of the Red Cross*, nr 296, 1993, lk 381.

2 Sõjaohvrite kaitse valitsustevahelise ekspertgrupi koosolek, Genf, 23.–27. jaanuar 1995, II soovitus, *International Review of the Red Cross*, nr 310, 1996, lk 84.

1995. aasta detsembris kiitis Punase Risti ja Punase Poolkuu 26. rahvusvaheline konverents selle soovitusheaks ning volitas ametlikult ICRC-d koostama raportit rahvusvahelistes ja mitterahvusvahelistes relvakonfliktides kohaldatava humanitaarõiguse tavaõiguslike reeglite kohta.³ Ligi 10 aastat hiljem, aastal 2005, pärast ulatuslikku uurimistööd ja põhjalikke konsultatsioone ekspertidega, on raport nüüdseks avaldatud ja sellele viidatakse siin kui rahvusvahelise humanitaarõiguse uurimusele.⁴

Eesmärk

Rahvusvahelise humanitaarõiguse uurimuse eesmärk oli lahendada mõned probleemid, mis seonduvad rahvusvahelise humanitaarõiguse lepingute kohaldamisega. Lepinguline õigus on hästi arenenud ja hõlmab sõjapidamise erinevaid aspekte, kehtestades erinevat inimgruppide sõjaaegse kaitse ning piirates lubatavaid sõjapidamisviise ja -vahendeid. Genfi konventsioon ja selle lisaprotokollid tagavad ulatusliku kaitse isikutele, kes ei osale või enam ei osale vahetult vaenutegevuses. Sõjapidamisviiside ja -vahendite reguleerimine lepingutega ulatub tagasi 1868. aasta Peterburi deklaratsiooni, 1899. ja 1907. aasta Haagi deklaratsioonide ning 1925. aasta Genfi gaasisõja protokollini. Viimati käsitleti neid küsimusi 1972. aasta bioloogiliste relvade konventsioonis, Genfi konventsioonide 1977. aasta lisaprotokollides, 1980. aasta tavarelvastuse konventsioonis ja selle viies lisaprotokollis, 1993. aasta keemiarelvade konventsioonis ning 1997. aasta jalaväevastaste miinide keelustamise Ottava konventsioonis. Kultuuriväärtuste kaitse relvakonflikti korral on detailselt reguleeritud 1954. aasta Haagi konventsiooni ja selle kahe lisaprotokolliga. 1998. aastal alla kirjutatud Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuut sisaldab muuhulgas loetelu sõjakuritegudest, millega nimetatud kohus tegeleb.

Samas esineb nende lepingute kohaldamisel nüüdisaegsetes relvakonfliktides kaks olulist takistust, mis ühtlasi selgitavad rahvusvahelise humanitaarõiguse uurimise vajalikkust ja kasulikkust. Esiteks kehtib iga leping üksnes nende riikide suhtes, kes on selle ratifitseerinud. See tähendab, et erinevad rahvusvahelised humanitaarõigust käsitlevad lepingud kehtivad erinevate relvakonfliktide puhul vastavalt sellele, millised lepingud konfliktis osalevad riigid on ratifitseerinud. Kui 1949. aastal vastuvõetud neli Genfi konventsiooni on üle maailma ratifitseeritud, ei saa sama öelda teiste humanitaarõiguse lepingute, näiteks Genfi konventsioonide lisaprotokollide kohta. Kuigi 160 riiki on ratifitseerinud esimese lisaprotokolliga, on selle mõjusust tänapäeval piiratud, sest mitmed riigid, kes on rahvusvaheliste relvakonfliktide osalised, ei ole seda ratifitseerinud. Samuti on ligi 160 riiki ratifitseerinud teise lisaprotokolliga, kuid

3 Punase Risti ja Punase Poolkuu 26. rahvusvaheline konverents, Genf, 3.–7. detsember 1995, resolutsioon 1: „Humanitaarõigus: õigusest tegudeni”, Sõjaohvrite kaitse rahvusvahelisele konverentsile järgnev raport, *International Review of the Red Cross*, nr 310, 1996, lk 58.

4 Jean-Marie Henckaerts and Louise Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2005; I kd: reeglid; II kd: praktika (2 osa).

mitmed riigid, kus on praegu käimas mitterahvusvahelised relvakonfliktid, ei ole seda teinud. Mitterahvusvaheliste sõjaliste konfliktide puhul on kõigi nelja Genfi konventsiooni ühine artikkel 3 tihti ainus kehtiv humanitaarõiguslik lepingusäte. Siinse uurimuse olulisim eesmärk oli seega välja selgitada, millised rahvusvahelise humanitaarõiguse reeglid moodustavad osa rahvusvahelisest tavaõigusest ja seega kehtivad kõigi konfliktiosaliste jaoks, olenemata sellest, kas nad on ratifitseerinud lepingu, mis sisaldab samu või sarnaseid norme.

Teiseks ei reguleeri humanitaarõigust käsitlevad lepingud piisavalt detailselt suurt osa tänapäevastest relvakonfliktidest, nimelt mitterahvusvahelisi relvakonflikte, sest sedalaadi konfliktide puhul kehtib tunduvalt väiksem hulk lepingusätteid kui rahvusvaheliste konfliktide puhul. Mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul kehtivad vaid vähesed lepingud: täpsemalt tavarelvastuse konventsioon parandatud kujul, Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuut, jalaväevastaste miinide keelustamise Ottawa konventsioon, keemiarelvade konventsioon, kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsioon ja selle II protokoll ning, nagu juba mainitud, Genfi konventsioonide II lisaprotokoll ja artikkel 3, mis on ühine kõigis neljas Genfi konventsioonis. Kuigi ühine artikkel 3 on keskse tähtsusega, kehtestab see üksnes miinimumstandardid. Teine lisaprotokoll täiendab artiklit 3 küll oluliste sätetega, kuid on siiski vähem detailne kui rahvusvahelisi relvakonflikte käsitlev osa Genfi konventsioonides ja nende esimeses lisaprotokollis.

Teine lisaprotokoll sisaldab vaid 15 artiklit, samas kui I lisaprotokollis on neid rohkem kui 80. Kuigi vaid numbrite põhjal ei ole võimalik midagi otsustada, annavad need aimu märkimisväärsest reguleerituse erinevusest rahvusvaheliste ja mitterahvusvaheliste konfliktide puhul, eriti mis puudutab detailsemaid norme ja määratlusi. Uurimuse teine eesmärk oli seega välja selgitada, kas rahvusvaheline tavaõigus reguleerib mitterahvusvahelisi relvakonflikte detailsemalt kui lepingud, ja kui, siis mil määral.

Metoodika

Rahvusvahelise Kohtu statuut kirjeldab rahvusvahelist tavaõigust kui „õigusnormina tunnustatud üldist praktikat”.⁵ On üldteada, et rahvusvahelise tavaõiguse normi olemasolu põhineb kahel elemendil: riikide praktikal (lad k *usus*) ja arvamusel, et vastav käitumine on (olenevalt konkreetse reegli olemusest) õiguslikult kohustuslik, keelatud või lubatud (*opinio juris sive necessitatis*). Nagu Rahvusvaheline Kohus märkis otsuses, millega lahendati Liibüa ja Malta vaheline mandrilava käsitlev vaidlus: „On muidugi endast mõistetav, et rahvusvahelise tavaõiguse ainest tuleks otsida eelkõige riikide reaalsest praktikast ja *opinio juris*’est.”⁶ Nimetatud kahe tingimuse

5 Rahvusvahelise Kohtu statuudi artikkel 38(1)(b).

6 Rahvusvaheline Kohus, *Continental Shelf case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta)*, kohtuotsus 3. juunist 1985, ICJ Reports 1985, lk 29–30, lõik 27.

täpne tähendus ja sisu on olnud paljude teadustööde teemaks. Siinses uurimuses võeti tavaõigusliku reegli olemasolu tuvastamisel aluseks klassikaline lähenemine, mida kajastavad Rahvusvahelise Kohtu seisukohad, eriti Põhjamere mandrilava puudutav kohtulahend.⁷

Riikide praktika

Riikide praktikat tuleb vaadelda kahe nurga alt: milline praktika aitab kaasa rahvusvahelise tavaõiguse tekkimisele (riikide praktika valimine) ja kas see praktika kehtestab rahvusvahelise tavaõiguse normi (riikide praktika hindamine).

Riikide praktika valimine

Nii riikide füüsilised kui verbaalsed teod moodustavad praktika, mis loob rahvusvahelist tavaõigust. Füüsilised teod hõlmavad näiteks käitumist lahinguväljal, kindlat tüüpi relvastuse kasutamist ja teatud inimgruppide kohtlemist. Verbaalsed teod on näiteks sõjaväelised käsiraamatud, riiklikud õigusaktid ja kohtulahendid, juhised relvastatud ja julgeolekujõududele, sõjaväelised kommunikatsioonid konfliktide ajal, diplomaatilised protestid, riikide õigusnõunike arvamused, valitsuste hinnangud lepingueelnõudele, täidesaatva võimu otsused ja määrused, rahvusvahelise kohtuorgani ees esitatud argumendid, seisukohavõetud rahvusvahelistel foorumitel ja valitsuste seisukohad rahvusvaheliste organisatsioonide otsuste kohta. See loetelu näitab, et nii riigi täidesaatva, seadusandliku kui ka kohtuvõimu tegevus võib aidata kaasa rahvusvahelise tavaõiguse tekkimisele.

Osalemine läbirääkimistel ning otsuste vastuvõtmisel rahvusvahelistes organisatsioonides või rahvusvahelistel konverentsidel koos hääletamisel antavate selgitustega loetakse osalevate riikide tegudeks. Samas, kui kõrvale jätta üksikud erandid, ei ole rahvusvaheliste organisatsioonide ja konverentside otsused harilikult siduvad isenesest. Seetõttu sõltub mingi otsuse väärtuse hindamine rahvusvahelise tavaõiguse reegli tekke seisukohast selle otsuse sisust, aktsepteerimisulatusel ja ühilduvusest riikide vastava praktikaga.⁸ Mida rohkem otsust toetatakse, seda suuremat tähtsust sellele omistatakse.

Kuigi rahvusvaheliste kohtute otsuseid loetakse rahvusvahelise õiguse abiallikateks,⁹ ei kujuta need endast riikide praktikat, sest erinevalt riiklikest kohtutest ei ole rahvusvahelised kohtud riigiorganid. Rahvusvaheliste kohtute otsused on sellele vaatamata olulised, kuna mis tahes otsus, kus rahvusvaheline kohus kohaldab tavaõiguse reeglit, kinnitab veenvalt vastava reegli olemasolu. Selliste otsuste pretsedentloovat

7 Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands)*, kohtuotsus 20. veebruarist 1969, ICJ Reports 1969, lk 3.

8 Nende tingimuste olulisust rõhutas Rahvusvaheline Kohus, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, nõuandev arvamus 8. juulist 1996, ICJ Reports 1996, lk 254–255, lõigud 70–73.

9 Rahvusvahelise Kohtu statuudi artikkel 38(1)(d).

tähendust silmas pidades saavad rahvusvahelised kohtud aidata kaasa rahvusvahelise tavaõiguse reeglite kujunemisele, mõjutades riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide hilisemat praktikat.

Relvastatud vastupanuliikumiste tegevus (näiteks käitumiskoodeksid, võetud kohustused järgida kindlaid rahvusvahelise humanitaarõiguse reegleid ja põhimõtteid ning muud seisukohad) ei kujuta endast iseenesest riigi praktikat. Kuigi säärane praktika võib sisaldada märke teatavate reeglite aktsepteerimise kohta mitterahvusvahelistes relvakonfliktides, on kõnealuse praktika õiguslik tähendus ebaselge, mistõttu ei saanud rahvusvahelise tavaõiguse olemasolu väljaselgitamisel sellele toetuda. Vastava praktika näited on sellegipoolest esitatud uurimuse II kõite alajaotuses „Muu praktika”.

Riikide praktika hindamine

Riikide praktika hindamisel tuleb kaaluda, kas praktika on piisavalt sage,¹⁰ et luua rahvusvahelise tavaõiguse reegel. Rahvusvahelise tavaõiguse reegli tekkimiseks peab praktika olema enam-vähem ühetaoline, ulatuslik ja representatiivne.¹¹ Vaadelgem lähemalt, mida see tähendab.

Rahvusvahelise tavaõiguse reegli tekkeks peab riikide praktika olema kõigepealt *enam-vähem ühetaoline*. Eri riigid ei tohi käituda põhimõtteliselt erineval viisil. Rahvusvaheline Kohus on leidnud, et vastandlik käitumine, mis esmapilgul tundub õõnestavat praktika ühetaolisust, ei takista rahvusvahelise tavaõiguse reegli teket siis, kui teised riigid mõistavad vastandliku käitumise hukka või kui riik käitumist ise eitab. Sellise hukkamõistu või eitamise kaudu hoopis kinnitatakse reeglit.¹²

Eespool mainitu kehtib eriti nende rahvusvahelise humanitaarõiguse normide puhul, mille osas on hulgaliselt tõendeid reeglit toetava praktika kohta, kuid märke ka reeglit rikkuvast käitumisest. Kui konfliktiosaline on rikkumisi vabandada või õigustada püüdnud ja/või teised riigid seda hukka mõistnud, ei satu reegli olemasolu kahtluse alla. Kui riigid soovivad muuta olemasolevat rahvusvahelise tavaõiguse reeglit, peavad nad muutma oma ametlikku praktikat ja mõista andma, et tegutsevad seejuures enda arvates õiguspäraselt.

Teiseks peab selleks, et tekiks rahvusvahelise tavaõiguse reegel, olema riikide vastav praktika *nii ulatuslik kui ka representatiivne*. Praktika ei pea siiski olema universaalne: piisab, kui see on üldine.¹³ Nõutav ei ole kindel riikide arv ega prot-

10 Sir Humphrey Waldock kasutas selles kontekstis inglisekeelset sõna *dense*, vt “General Course on Public International Law”, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, kd 106, 1962, lk 44.

11 Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 7), lk 43, lõik 74.

12 Vt Rahvusvaheline Kohus, *Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*, vaidluse sisuliselt lahendav kohtuotsus 27. juunist 1986, ICJ Reports 1986, lk 98, lõik 186.

13 Rahvusvahelise Õiguse Assotsiatsioon (ILA), Üldise rahvusvahelise tavaõiguse teket käitleva komitee lõpparuanne: üldise rahvusvahelise tavaõiguse tekke põhimõtted, *Report of the Sixty-Ninth Conference of the International Law Association*, London, 2000, põhimõte 14, lk 734 (edaspidi „ILA aruanne”).

sent. Üks põhjus, miks nõutavat osalejate arvu ei ole võimalik täpselt välja tuua, on see, et kõnealune kriteerium on olemuselt *kvalitatiivne*, mitte kvantitatiivne. Teiste sõnadega: küsimus ei ole pelgalt selles, kui paljud riigid järgivad mingit praktikat, vaid ka selles, millised riigid seda teevad.¹⁴ Nagu ütles Rahvusvaheline Kohus Põhja-mere mandrilava puudutavas kohtulahendis, peab praktika „hõlmama riike, kelle huve see eriti mõjutab.”¹⁵

Sellel tähelepanekul on kaks aspekti: (1) kui kõik eriti mõjutatud riigid on esindatud, ei pruugi enamik riike praktikas aktiivselt osaleda, kuid nad peavad vähemalt nõustuma eriti mõjutatud riikide praktikaga ning (2) kui eriti mõjutatud riigid praktikat ei aktsepteeri, ei saa see muutuda rahvusvahelise tavaõiguse reeglits, olgugi et täielik üksmeel ei ole üldiselt nõutav.¹⁶ See, kes on rahvusvahelisest humanitaarõigusest eriti mõjutatud, võib erinevates olukordades erineda. Mis puutub näiteks pöördumatut nägemiskaotust põhjustavate laserrelvade kasutamise õiguspärasusse, hõlmab määratlus „eriti mõjutatud riigid” riike, kes on osalenud niisuguste relvade väljatöötamisel, kuigi nende relvade kasutamise tagajärjel võivad kannatada teised riigid. Humanitaarabi käsitlevatest reeglites on eriti mõjutatud nii sellised riigid, kelle elanikud vajavad humanitaarabi, kui riigid, kes tihti sellist abi osutavad. Konkreetse sõjalises konfliktis osalev riik on rahvusvahelise humanitaarõiguse mis tahes reeglist eriti mõjutatud, kui selle riigi praktika vastavas konfliktis puudutab asjaomast reeglit. Kuigi rahvusvahelise humanitaarõiguse teatud valdkondades võib olla eriti mõjutatud riike, on kõigil riikidel — isegi kui nad ei ole konfliktiosalised — õiguslik huvi nõuda teistelt riikidelt rahvusvahelisest humanitaarõigusest kinnipidamist.¹⁷ Kasutatavate sõjapidamisviiside ja -vahendite tõttu võivad kannatada kõik riigid ning seega tuleb arvesse võtta kõikide riikide praktikat, olenemata sellest, kas riigid on kitsamalt vaadatuna eriti mõjutatud või mitte.

Siinne uurimus ei andnud hinnangut sellele, kas õiguslikult on võimalik olla rahvusvahelise humanitaarõiguse tavaõiguslike reeglite suhtes järjekindel vastuolija (ingl k *persistent objector*). Kui paljud autorid usuvad, et ei ole võimalik olla järjekindel vastuolija *jus cogens*'i reeglite puhul, siis teised kahtlevad järjekindla vastuolija kontseptsioonil üldisemalt.¹⁸ Kui aktsepteerida, et õiguslikult on võimalik olla järjekindel vastuolija, siis asjaomane riik peab seisma vastu uue tavaõigusliku normi tekkimisele selle kujunemise ajal ja tegema seda järjekindlalt ka edaspidi. Ei ole võimalik olla n-ö tagantjärele vastuolija.¹⁹

Kuigi harilikult kulub rahvusvahelise tavaõiguse reegli kehtima hakkamiseks aega,

14 *Ibid.*, põhimõtte 14 kommentaarid (d) ja (e), lk 736–737.

15 Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 7), lk 43, lõik 74.

16 ILA aruanne, *op. cit.* (viide 13), põhimõtte 14 kommentaar (e), lk 737.

17 Vt *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.* (viide 4), kd I, reegli 144 kommentaar.

18 Teema põhjalikumalt käsitlest vt Maurice H. Mendelson, “The Formation of Customary International Law”, *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*, kd 272, 1998, lk 227–244.

19 ILA aruanne, *op. cit.* (viide 13), põhimõtte 15 kommentaar (b), lk 738.

puuduvad selleks kindlad ajalised raamid. Pigem on määrav ühetaolisuse, ulatuslikkuse ja representatiivsuse mõttes piisava sagedusega praktika akumulatsioon.²⁰

Opinio juris

Opinio juris viitab rahvusvahelise tavaõiguse reegli tuvastamisel riikide veendumusele, et praktika järgimine on õiguslikult kohustuslik. Praktika ja õigusliku veendumuse väljendamise vorm võivad erineda, olenevalt sellest, kas reegel sisaldab keeldu, kohustust või pelgalt õigust kindlal viisil käituda.

Uurimistöökäigus osutus väga raskeks ja suures osas teoreetiliseks eristada rangelt praktika ja õigusliku veendumuse elemente. Tihti peegeldab sama tegevus nii praktikat kui ka õiguslikku veendumust. Nagu Rahvusvahelise Õiguse Assotsiatsioon on märkinud, pole Rahvusvaheline Kohus „sõnaselgelt öelnud, et tavaõiguse elementide (väidetava) selge eristatavuse tõttu ei saa samas käitumises korraga ilmnedä mõlemad elemendid. Tegelikult on tihti raske või isegi võimatu kaht elementi üksteisest eraldada.”²¹ Nii lähedä verbaalsed teod (näiteks sõjaväelised käsiraamatud) arvesse kui riigi praktika ja peegeldavad tihti samal ajal ka osaleva riigi õiguslikku veendumust praktika kohustuslikkuses.

Kui praktika on piisavalt sagedä, sisaldub *opinio juris* üldjuhul ka praktikas, mistõttu ei ole harilikult vaja näidata eraldi *opinio juris*’e olemasolu. Kui aga praktika on ebaselge, jääb *opinio juris*’ele oluline roll määrata, kas praktika loob tava või mitte. Eriti puudutab see tegevusetust — riigid ei tegutse või reageeri, kuid ei ole selge, miks. Sellistel juhtudel on nii Rahvusvaheline Kohus kui ka selle eelkäija Alaline Rahvusvaheline Kohus püüdnud tuvastada iseseisvat *opinio juris*’t, et kindlaks teha, kas praktika annab alust rahvusvahelise tavaõiguse tekkimiseks.²²

Rahvusvahelises humanitaarõiguses, kus paljud reeglid nõuavad hoidumist kindlal viisil käitumisest, põhjustab tegevusetus märkimisväärsed probleeme *opinio juris*’e hindamisel: tuleb näidata, et hoidumine ei ole juhuslik, vaid põhineb õiguslikel kaalutlustel. Kui nõue kindlal viisil käitumisest hoiduda on esitatud rahvusvahelistes dokumentides ja ametlikes seisukohtades, on harilikult võimalik põhistada kohustuse õiguslikku olemust. Lisaks võidakse kindlal viisil käitumisest hoiduda pärast seda, kui sarnane käitumine on tekitanud poleemikat. Niisugusel juhul on võimalik

²⁰ *Ibid.*, põhimõtte 12 kommentaar (b), lk 731.

²¹ *Ibid.*, põhimõtte 10 kommentaar (c), lk 718. Teema põhjalikumalt käsitlust vt Peter Haggenmacher, “La doctrine des deux éléments du droit coutumier dans la pratique de la Cour internationale”, *Revue générale de droit international public*, kd 90, 1986, lk 5.

²² Vt nt Alaline Rahvusvaheline Kohus, *The SS Lotus (France v. Turkey)*, kohtuotsus 7. septembrist 1927, PCIJ Publications, seeria A, nr 10, lk 28. (Kohus leidis, et riigid ei hoidunud ebaseaduslike tegude toimepanemisest laeva pardal, kuna neile tundus, et see ei ole lubatud.) Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 7), lk 43–44, lõigud 76–77. (Kohus leidis, et riigid, kes olid piiritlenud oma mandrilava võrdse kauguse põhimõttel, ei teinud seda seepärast, et nad arvasid end selleks kohustatud olevat.) ILA aruanne, *op. cit.* (viide 13), põhimõtte 17 (iv) ja vastav kommentaar.

öelda, et hoidumine ei olnud juhuslik, kuigi alati ei ole kerge näidata, et hoidumist põhjustasid õiguslikud piirangud.

Lepingulise õiguse mõju

Rahvusvahelised lepingud aitavad samuti välja selgitada tavaõiguse olemasolu, kuna nad võimaldavad heita valgust sellele, kuidas riigid käsitlevad teatud rahvusvahelise õiguse reegleid. Nii lisati uuritavate küsimuste ringi lepingute ratifitseerimine, tõlgendamine ja rakendamine, sealhulgas ratifitseerimisel tehtud reservatsioonid ja deklaratsioonid. Põhjamere mandrilava puudutavas kohtulahendis pidas Rahvusvaheline Kohus asjassepuutuva rahvusvahelise lepingu ratifitseerimise ulatuslikkust tähtsaks rahvusvahelise tavaõiguse hindamise seisukohalt. Kõnealusel lahendis märkis kohus, et „siiani on ratifitseerimiste ja ühinemiste arv [39] küll märkimisväärne, kuid mitte piisav”, seda eriti kontekstis, kus lepinguväline praktika oli vastuoluline.²³ Vastupidi toimiti Nikaraagua lahendi puhul, milles kohus asetas teise riigi siseasjadesse mittesekkumise põhimõtte tavaõiguslikku staatust hinnates rõhu faktile, et põhimõtet sisaldav Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta on pea ülemaailmselt ratifitseeritud.²⁴ Lepingusäte võib kajastada tavaõigust isegi siis, kui leping ei ole veel jõustunud. See on võimalik eeldusel, et on olemas piisavalt ühetaoline praktika (sealhulgas eriti mõjutatud riikide praktika). Nimetatud juhul on vähe tõenäone, et kõnealune reegel kohtaks märkimisväärset vastuseisu.²⁵

Lepingunormide sõnastamine aitab koondada maailma riikide õiguslikke tõekspidamisi ning sellel on vaieldamatu mõju järgnevale käitumisele ja riikide õiguslikele veendumustele. Rahvusvaheline Kohus mõõnis seda, märkides, et „mitmepoolsetel konventsioonidel võib olla oluline roll tavaõigusest tulenevate reeglite talletamisel ja määratlemisel või isegi nende reeglite loomisel.”²⁶ Seega kinnitas kohus, et lepingud võivad kodifitseerida varasemat rahvusvahelist tavaõigust, kuid võivad ka rajada teed uutele tavaõiguslikele normidele, mis põhinevad nendes lepingutes sisalduvatel sätetel. Kohus läks veelgi kaugemale, pidades võimalikuks, et „väga laialdane ja representatiivne osalus konventsioonis on [tavaõiguse tekkimiseks] iseenesest piisav, tingimusel, et see hõlmab neid riike, kelle huvid on eriti mõjutatud.”²⁷

Siinses uurimuses võeti ettevaatlik hoiak, mille kohaselt on laialdane ratifitseer-

23 Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 7), lk 42, lõik 73.

24 Rahvusvaheline Kohus, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, *op. cit.* (viide 12), lk 99–100, lõik 188. Teine oluline faktor kohtuotsuse puhul oli see, et laialdaselt oli heaks kiidetud vastav ÜRO peaassamblee riikidevahelisi sõbralikke suhteid käsitlev resolutsioon, eelkõige resolutsioon 2625 (XXV), mis võeti vastu ilma hääletuseta.

25 Rahvusvaheline Kohus, *Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 6), lk 33, lõik 34. (Kohus pidas majandusvööndi mõistet rahvusvahelisest tavaõiguse osaks, kuna sellise vööndi kehtestanud riikide arv oli tõusnud viie-kümne kuueni ning seal hulgas olid mitmed eriti mõjutatud riigid, hoolimata sellest, et ÜRO mereõiguse konventsioon ei olnud veel jõustunud.)

26 Rahvusvaheline Kohus, *Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 6), lk 29–30, lõik 27.

27 Rahvusvaheline Kohus, *North Sea Continental Shelf*, *op. cit.* (viide 7), lk 42, lõik 73; vt ka ILA aruanne, *op. cit.* (viide 13), põhimõtted 20–21, 24, 26 ja 27, lk 754–765.

rimine üksnes indikaator, mida tuleb hinnata praktika teiste elementide, eelkõige nende riikide käitumise valguses, kes pole lepinguosalised. Oluliseks positiivseks märgiks loetakse lepingus mitteosalevate riikide praktikat, mis on lepinguga kooskõlas. Samas peetakse selliste riikide vastupidist praktikat oluliseks negatiivseks ilminguks. Lepinguosaliste ja mitteosaliste praktika võrdlemine on samuti äärmiselt asjakohane.

Niisiis ei piirdu uurimus nende riikide praktikaga, kes ei ole vastavate rahvusvahelise humanitaarõiguse lepingute osalised. Kui uurimus piirduks näiteks umbkaudu 30 sellise riigi praktikaga, kes ei ole Genfi konventsioonide lisaprotokolle ratifitseerinud, ei oleks see kooskõlas nõudega, et rahvusvaheline humanitaarõigus peaks põhinema laialdasel ja representatiivsel praktikal. Seega võetakse tavaõiguse olemasolu hindamisel arvesse seda, et uurimuse avaldamise ajaks oli esimese lisaprotokolliga ratifitseerinud 162 riiki ja teise 157 riiki.

Tuleb rõhutada, et uurimus ei seadnud eesmärgiks tuvastada rahvusvahelise humanitaarõiguse iga lepingureegli tavaõiguslikku staatust. Seetõttu ei järgita ka rangelt olemasolevate lepingute struktuuri. Pigem püütakse erinevaid valdkondi analüüsides välja selgitada, milliseid rahvusvahelise tavaõiguse reegleid võib leida induktiivselt, riikide praktikat vastavate valdkondadega kõrvutades. Valitud lähemisviisi puhul ei analüüsita iga lepingusätet eraldi selle tavaõiguslikkuse seisukohast. Niisiis ei ole õige teha järeldust, et mingi lepingureegel ei ole tavaõiguslik, kuna seda ei ole uurimuses sel moel esitatud.

Uurimuse struktuur

Et selgitada välja parim võimalik viis ICRC-le usaldatud mandaadi täitmiseks, konsulteerisid autorid rahvusvahelise humanitaarõiguse teadlastest koosneva ekspertgrupiga, mis moodustas ühtlasi ka uurimuse juhtkomitee (*Steering Committee*).²⁸ Juhtkomitee võttis 1996. aasta juunis vastu tegevusplaani ja uurimistöö algas sama aasta oktoobris. Uurimuses kasutati riikide praktikat käsitlevaid riigisiseseid ja rahvusvahelisi allikaid ning põhitähelepanu oli järgmisel kuuel tegevusplaanis nimetatud valdkonnal.

- Eristamispehmete
- Erikaitsega isikud ja objektid
- Sõjapidamisviisid
- Relvad
- Tsiviilisikute ja võitlusvõimetute (*hors de combat*) kohtlemine
- Õiguse rakendamine

²⁸ Juhtkomitee koosnes järgmistest professoritest: Georges Abi-Saab, Salah El-Din Amer, Ove Bring, Eric David, John Dugard, Florentino Feliciano, Horst Fischer, Françoise Hampson, Theodor Meron, Djamchid Momtaz, Milan Šahović ja Raúl Emilio Vinuesa.

Riigisised allikad

Kuna riigisised allikad on paremini ligipääsetavad vastavast riigist, otsustati teha koostööd erinevate riikide teadlastega. Selleks võeti ühendust teadlastega ligi 50 riigist (Aafrikas 9, Põhja- ja Lõuna-Ameerikas 11, Aasias 15, Austraalias 1 ja Euroopas 11) ning paluti neil koostada raport vastava riigi praktikast.²⁹ Riigid valiti geograafilise esindatuse põhjal, samuti arvestati seda, kui värske on seal eri liiki relvakonfliktide ja erinevate sõjapidamisviiside kasutamise kogemus.

Töö käigus koguti ja uuriti ka sõjaväelisi käsiraamatuid ning õigusakte riikidest, kus ei koostatud riigi praktika raportit. Selle töö juures olid abiks ülemaailmne ICRC delegatsioonide võrgustik ja ICRC rahvusvahelise humanitaarõiguse nõuandeteenistuse mahukad õigusaktide andmebaasid.

Rahvusvahelised allikad

Rahvusvahelistest allikatest kogusid riikide praktika näiteid kuus uurimisgruppi, kusjuures iga grupp keskendus ühele uurimisvaldkonnale.³⁰ Need uurimisgruppid analüüsisid praktikat Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis ja teistes rahvusvahelistes organisatsioonides, sealhulgas Aafrika Liidus (varasem Aafrika Ühtsuse Organisatsioon), Euroopa Nõukogus, Pärsia Lahe Koostöönõukogus, Euroopa Liidus, Araabia Riikide Liigas, Ameerika Riikide Organisatsioonis, Islami Konverentsis ning Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioonis. Koguti ka rahvusvahelisi kohtulahendeid niivõrd, kui niivõrd need kinnitasid rahvusvahelise tavaõiguse reeglite olemasolu.

Punase Risti Rahvusvahelise Komitee arhiivid

Et täiendada riigisest ja rahvusvaheliste allikate põhjal tehtud uurimistööd, vaatas ICRC läbi ka oma arhiivid, mis käsitlevad pea 40 hiljutist relvakonflikti (neist 21 Aafrikas, 2 kahel Ameerika kontinendil, 8 Aasias ja 8 Euroopas).³¹ Üldiselt valiti

29 Aafrikas: Alžeeria, Angoola, Botsvaana, Egiptus, Etioopia, LAV, Nigeeria, Rwanda, Zimbabwe; Lõuna- ja Põhja-Ameerikas: Argentiina, Brasiilia, El Salvador, Kanada, Kolumbia, Kuuba, Nikaraagua, Peruu, Tšiili, Uruguai ja USA; Aasias: Filipiinid, Hiina, India, Indoneesia, Iraan, Iraak, Iisrael, Jaapan, Jordaania, Kuveit, Liibanon, Lõuna-Korea, Malaisia, Pakistan ja Süüria; Austraalias ja Okeaanias: Austraalia; Euroopas: Belgia, Bosnia-Hertsegoviina, Hispaania, Holland, Horvaatia, Itaalia, Jugoslaavia, Prantsusmaa, Saksamaa, Vene Föderatsioon ja Ühendkuningriik.

30 Eristamispehmõte: professor Georges Abi-Saab (raportöör) ja Jean-François Quéguiner (uurija); erikaitsega isikud ja objektid: professor Horst Fischer (raportöör) ja Gregor Schotten ning Heike Spieker (uurijad); sõjapidamisviisid: professor Theodor Meron (raportöör) ja Richard Desgagné (uurija); relvad: professorid Ove Bring (raportöör) ja Gustaf Lind (uurija); tsiviilisikute ja võitlusvõimetute kohtlemine: François Hampson (raportöör) ja Camille Giffard (uurija); rakendamine: Eric David (raportöör) ja Richard Desgagné (uurija).

31 Aafrikas: Angoola, Burundi, Djibouti, Eritrea-Jeemen, Etioopia (1973–1994), Kongo Rahvabariik, Libeeria, Lääne-Sahara, Mosambiik, Namiibia, Nigeeria-Kamerun, Rwanda, Senegal, Senegal-Mauritaania, Sierra Leone, Somaalia, Somaalia-Etioopia, Sudaan, Tšaad, Tšaad-Liibüa ja Uganda; Lõuna- ja Põhja-Ameerika: Guatemala ja Mehhiko; Aasias: Afghanistan, India (Jammu ja Kashmir), Jeemen, Jeemen-Eritrea (ka Aafrika koosseisus), Kambodža, Papua Uus-Guinea, Sri Lanka ja Tadžikistan; Euroopas:

analüüsitavad konfliktid nii, et oleksid esindatud ka need riigid ja konfliktid, mida raportid ei käsitlenud.

Kirjeldatud kolmesuunalise lähenemise — uurimistöõ riigisest, rahvusvaheliste ja ICRC allikate põhjal — tulemusena on kaetud kõik maailma paikkonnad. Reaalset olukorda arvestades ei saa sinne uurimus siiski pretendeerida täiuslikkusele. Et tulemus taaskinnitaks nüüdisaegset rahvusvahelist tavaõigust, keskendub uurimus eelkõige viimase 30 aasta praktikale, kuid sobival juhul viidatakse ka varasemale praktikale.

Konsultatsioonid ekspertidega

Konsultatsioonide esimeses ringis palus ICRC rahvusvahelistel uurimisgruppidel esitada kogutud praktika põhjal rahvusvahelise humanitaartavaõiguse esialgse hinnangu lühikokkuvõtte. Neid lühikokkuvõtteid arutati juhtkomitee kolmel istungil Genfis 1998. aastal. Lühikokkuvõtetesse tehti vajalikud parandused ning konsultatsioonide teises ringis esitati need teadlastest ja riigiametnikest koosnevale ekspertgrupile, mille liikmed pärinesid maailma kõigist piirkondadest. ICRC kutsus need eksperdid eraviisiliselt osalema 1999. aastal Genfis toimunud kahel juhtkomitee koosolekul, kus nad aitasid hinnata kogutud praktika näiteid ja viitasid puuduvale praktikale.³²

Raporti kirjutamine

Lõpliku raporti kirjutamise aluseks oli juhtkomitee hinnang, mille vaatas kriitiliselt läbi teadlastest ja riiklikest ekspertidest koosnev ekspertgrupp. Uurimuse autorid vaatasid uuesti üle praktika, hindasid taas tavaõiguse olemasolu, töötasid läbi reeglite sõnastuse ja järjestuse ning visandasid kommentaarid. Teksti algvariant edastati tagasiside saamiseks juhtkomiteele, ekspertgrupile ja ICRC õigusosakonnale. Seejärel seda parandati ja viimistleti, võttes arvesse saadud tagasisidet.

Armeenia–Aserbaidžaan (Mägi-Karabahhia), Gruusia (Abhaasia), endine Jugoslaavia (Jugoslaavia konflikt (1991–1992), Bosnia-Hertsegoviina konflikt (1992–1996), Horvaatia (Krajina) konflikt (1992–1995)), Küpros, Vene Föderatsioon (Tšetšeenia) ja Türgi.

- 32 Alljärgnevad teadlased ja riigiametnikud osalesid ekspertgrupi töös eraviisiliselt: Abdallah Ad-Douri (Irak), Paul Berman (Ühendkuningriik), Sadi Çaycý (Türgi), Michael Cowling (Lõuna-Aafrika), Edward Cummings (USA), Antonio de Icaza (Mehhiko), Yoram Dinstein (Iisrael), Jean-Michel Favre (Prantsusmaa), William Fenrick (Kanada), Dieter Fleck (Saksamaa), Juan Carlos Gómez Ramírez (Kolumbia), Jamshed A. Hamid (Pakistan), Arturo Hernández-Basave (Mehhiko), Ibrahim Idriss (Etioopia), Hassan Kassem Jouni (Liibanon), Kenneth Keith (Uus-Meremaa), Githu Muigai (Keenia), Rein Müllerson (Eesti), Bara Niang (Senegal), Mohamed Olwan (Jordaania), Raul C. Pangalangan (Filipiini), Stelios Perrakis (Kreeka), Paulo Sergio Pinheiro (Brasília), Árpád Prandler (Ungari), Pemmaraju Sreenivasa Rao (India), Camilo Reyes Rodríguez (Kolumbia), Itse E. Sagay (Nigeeria), Harold Sandoval (Kolumbia), Somboon Sangianbut (Tai), Marat A. Sarsembayev (Kasahstan), Muhammad Aziz Shukri (Süüria), Parlaungan Sihombing (Indoneesia), Geoffrey James Skillen (Austraalia), Guoshun Sun (Hiina), Bakhtyar Tuzmukhamedov (Venemaa) ja Karol Wolfke (Poola).

Tulemuste kokkuvõte

Valdavat enamikku Genfi konventsioonide sätetest, sealhulgas ühist artiklit 3, peetakse osaks rahvusvahelisest tavaõigusest.³³ Veelgi enam: arvestades, et praeguseks on Genfi konventsioonidel 192 osalisriiki, kehtib see lepinguõiguslikult pea kõikide riikide suhtes. Seetõttu ei olnud nende konventsioonide sätete tavaõiguslik olemus uurimuse raskuskese. Pigem keskenduti valdkondadele, mida reguleerivad lepingud ei ole üle maailma ratifitseeritud, eelkõige Genfi konventsioonide lisaprotokollid ja kultuuriväärtuste kaitse Haagi konventsioon, lisaks mitmed relvade kasutamist reguleerivad konventsioonid.

Allpool esitatud rahvusvahelise tavaõiguse reeglite juures ei püüta selgitada, mis põhjusel just need leiti olevat tavaõiguslikud, ega tooda välja ka praktikad, mille alusel selle tulemuseni jõuti. Selgitused selle kohta, miks üht või teist reeglit peetakse tavaõiguslikuks, asuvad uurimuse esimeses, vastav praktika teises osas.

Rahvusvahelised relvakonfliktid

Genfi konventsioonide I lisaprotokoll kodifitseeris varasemad rahvusvahelise tavaõiguse reeglid, aga valmistas samas ette ka pinnast uute tavaõiguse reeglite tekkeks. Uurimuse käigus kogutud praktika kinnitab I lisaprotokolli olulist mõju riikide praktikale ja seda mitte ainult rahvusvahelistes, vaid ka mitterahvusvahelistes relvakonfliktides (vt allpool). Osutus, et I lisaprotokolli üldpõhimõtteid aktsepteeritakse väga ulatuslikult — ulatuslikumalt, kui seda lubaks oletada lisaprotokolli ratifitseerinud riikide arv.

Kuigi uurimus ei seadnud eesmärgiks välja selgitada konkreetsete lepingusätete tavaõiguslikku staatust, sai lõppkokkuvõttes selgeks, et mitmed tavaõiguse reeglid on samased või sarnased lepingusätetes kehtestatutega. Toodagu siinkohal mõned näited reeglitest, mis leiti olevat tavaõiguslikud ja millele vastavad konkreetset I lisaprotokolli sätteid: tsiviilisikute ja võitlejate eristamise põhimõte, samuti tsiviilobjektide ja sõjaliste sihtmärkide eristamise põhimõte;³⁴ valimatute rünnakute keeld;³⁵ rünnakute proportsionaalsuse põhimõte;³⁶ kohustus võtta rünnakute puhul ja rünnakute tagajärgede vältimiseks tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud;³⁷ kohustus austada ja kaitsta meditsiini- ja usupersonali, samuti meditsiiniüksusi ja -sõidukeid,³⁸ humanitaaripersonali ja -objekte³⁹ ning tsiviilajakirjanikke;⁴⁰ kohustus

33 Rahvusvaheline Kohus, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, *op. cit.* (viide 8), lk 257–258, lõigud 79 ja 82 (Genfi konventsioonide käsitlus) ning *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, *op. cit.* (viide 12), lk 114, lõik 218 (ühise artikli 3 käsitlus).

34 Vt *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.* (viide 4), kd I, reeglid 1 ja 7.

35 *Ibid.*, reeglid 11–13.

36 *Ibid.*, reegel 14.

37 *Ibid.*, reeglid 15–24.

38 *Ibid.*, reeglid 25 ja 27–30.

39 *Ibid.*, reeglid 31–32.

40 *Ibid.*, reegel 34.

kaitsta meditsiinitöötajaid;⁴¹ keeld rünnata kaitsmata paikkondi ja demilitariseeritud tsoone;⁴² kohustus anda armu vastase võitlusvõimetutele ja neile kaitset pakkuda;⁴³ näljutamise keeld;⁴⁴ keeld rünnata objekte, mis on hädavajalikud tsiviilelanikkonna ellujäämiseks;⁴⁵ embleemide väärkasutamise ja pettuse keeld;⁴⁶ kohustus silmas pidada tsiviilisikute ja võitlusvõimetute põhitagatisi;⁴⁷ kohustus pidada arvet kadunud inimeste üle;⁴⁸ naistele ja lastele pakutav erikaitse.⁴⁹

Mitterahvusvahelised relvakonfliktid

Viimaseid aastakümneid iseloomustab ulatuslik praktika, mis osutab rahvusvahelise humanitaarõiguse kaitsele mitterahvusvahelistes relvakonfliktides. Sellisel praktikal on olnud tähelepanuväärne mõju mitterahvusvahelistes relvakonfliktides kohalduva tavaõiguse tekkele. Nii nagu I lisaprotokollil, on ka II lisaprotokollil olnud oluline mõju riikide praktikale ning selle tulemusena peetakse mitmeid selle lisaprotokollisätteid praeguseks rahvusvahelise tavaõiguse osaks. Alljärgnevalt tuuakse näiteid reeglitest, mida peetakse tavaõiguslikeks ja millele on olemas vastav säte II lisaprotokollis: tsiviilisikute vastu suunatud rünnakute keeld;⁵⁰ kohustus austada ja kaitsta meditsiini- ning usupersonali, samuti meditsiiniüksusi ja -sõidukeid;⁵¹ kohustus kaitsta meditsiinitöötajaid;⁵² näljutamise keeld;⁵³ keeld rünnata objekte, mis on hädavajalikud tsiviilelanikkonna ellujäämiseks;⁵⁴ kohustus arvestada tsiviilisikute ja võitlusvõimetute põhitagatisi;⁵⁵ kohustus otsida, austada ja kaitsta haavatuid, haigeid ja merehädalisi;⁵⁶ kohustus otsida ja kaitsta surnuid;⁵⁷ kohustus pakkuda kaitset vabadusest ilma jäänud isikutele,⁵⁸ tsiviilisikute sunniviisilise ümberasustamise keeld;⁵⁹ naistele ja lastele pakutav erikaitse.⁶⁰

Rahvusvahelise tavaõiguse kõige olulisem panus mitterahvusvaheliste relvakonfliktide reguleerimisse on aga see, et tavaõigus läheb kaugemale II lisaprotokollis

41 *Ibid.*, reegel 26.

42 *Ibid.*, reeglid 36–37.

43 *Ibid.*, reeglid 46–48.

44 *Ibid.*, reegel 53.

45 *Ibid.*, reegel 54.

46 *Ibid.*, reeglid 57–65.

47 *Ibid.*, reeglid 87–105.

48 *Ibid.*, reegel 117.

49 *Ibid.*, reeglid 134–137.

50 *Ibid.*, reegel 1.

51 *Ibid.*, reeglid 25 ja 27–30.

52 *Ibid.*, reegel 26.

53 *Ibid.*, reegel 53.

54 *Ibid.*, reegel 54.

55 *Ibid.*, reeglid 87–105.

56 *Ibid.*, reeglid 109–111.

57 *Ibid.*, reeglid 112–113.

58 *Ibid.*, reeglid 118–119, 121 ja 125.

59 *Ibid.*, reegel 129.

60 *Ibid.*, reeglid 134–137.

sätetest. Praktika on loonud märkimisväärse hulga tavaõiguse reegleid, mis on detailsemad kui II lisaprotokoll tihti pealiskaudsed sätted ning on seeläbi täitnud olulise lünga mitterahvusvaheliste konfliktide reguleerimisel.

Näiteks sisaldab II lisaprotokoll vaenutegevuse kohta vaid lihtsakoelist regulatsiooni. Artikkel 13 näeb ette, et „tsiviilelanikkond, samuti üksikud tsiviilisikud ei tohi olla rünnaku objektiks [...] välja arvatud juhul, kui nad osalevad vahetult vaenutegevuses”. Erinevalt I lisaprotokollist ei sisalda II lisaprotokoll üksikasjalikke eristamis- või proportsionaalsuspõhimõtteid puudutavaid reegleid ega vastavaid määratlusi.

Lüngad II lisaprotokoll vaenutegevuse regulatsioonis on aga suures osas täitnud riikide praktika. See omakorda on viinud reeglite tekkimiseni, mis on paralleelsed I lisaprotokoll reeglitega, kuid on mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul rakendatavad tavaõigusena. Need reeglid hõlmavad vaenutegevuse läbiviimise üldpõhimõtteid ning käsitlevad erikaitsega isikuid ja objekte, samuti kindlaid sõjapidamisviise.⁶¹

Teine lisaprotokoll sisaldab vaid väga üldisi sätteid tsiviilelanikele antava humanitaarabi kohta. Artikkel 18(2) näeb ette, et “kui tsiviilelanikkond kannatab lubamatult rasket olukorda, mis tuleneb ellujäämiseks oluliste varude puudusest, [...] tuleb tsiviilelanikkonna abistamiseks ette võtta operatsioone, mis on olemuselt läbini humanitaarsed ja erapooletud ning mis toimuvad ebasoodsa vahetegemiseta”. Erinevalt I lisaprotokollist ei sisalda II lisaprotokoll eraldi sätteid humanitaarabipersonali ja -objektide austamise ega kaitse kohta. Samuti pole seal eraldi sätteid, mis kohustaks konfliktiosalisi lubama ja hõlbustama humanitaarabi kiiret ning takistamatut jõudmist abivajavate tsiviilisikuteni ning tagama volitatud humanitaarabipersonali vaba liikumist. Võib muidugi väita, et sellised tingimused sisalduvad kaudselt artiklis 18(2). Need nõuded on aga laialdase, representatiivse ja enam-vähem ühetaolise praktika tulemusena kristalliseerunud ning muutunud rahvusvaheliseks tavaõiguseks, mis kohaldub nii rahvusvahelistes kui mitterahvusvahelistes relvakonfliktides.

Kuigi mõlema lisaprotokoll järgi on humanitaarabi osutamiseks vajalik konfliktiosaliste nõusolek,⁶² ei maini enamik kogutud praktikast seda nõuet. Samas on ilmselge, et humanitaarabiorganisatsioon ei suuda tegutseda ilma konfliktiosaliste nõusolekuta. Sellise nõusoleku andmisest ei tohi siiski meelevaldselt keelduda: kui tsiviilelanikkonda ohustab nälg ning abiorganisatsioon, mis tegutseb erapooletult ja ebasoodsat vahet tegemata, suudab olukorda parandada, on konfliktiosaline kohustatud andma nõusoleku.⁶³ Kuigi nõusoleku andmisest ei tohi meelevaldselt keelduda,

61 Vt nt *ibid.*, reeglid 7–10 (tsiviilobjektide ja sõjaliste sihtmärkide eristamine), reeglid 11–13 (valimatud rünnakud), reegel 14 (rünnaku proportsionaalsus), reeglid 15–21 (ettevaatusabinõud rünnaku korral); reeglid 22–24 (ettevaatusabinõud rünnakute tagajärgede puhul); reeglid 31–32 (humanitaarabipersonal ja -objektid); reegel 34 (tsiviilajakirjanikud); reeglid 35–37 (kaitstud tsoonid); reeglid 46–48 (armuandmisest keeldumine); reeglid 55–56 (humanitaarabi kättesaadavus) ja reeglid 57–65 (petmine).

62 Vt I lisaprotokoll artikkel 70(1) ja II lisaprotokoll artikkel 18(2).

63 Vt Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Pro-*

mõonab praktika, et konfliktiosaline võib kontrollida humanitaarabitegevust ning et humanitaarabipersonal peab territooriumile pääsemisel järgima kohalikke õigusakte ja kehtivaid julgeolekunõudeid.

Edasist uurimist vajavad teemad

Siinne uurimus tõi välja ka mitmed küsimused, mille suhtes praktika on ebaselge. Näiteks kui rahvusvaheliste relvakonfliktide puhul on terminid „võitleja” ja „tsiviilisik” selgelt defineeritud,⁶⁴ siis mitterahvusvahelistes relvakonfliktides on vaenutegevuse seisukohalt ebaselge, kas relvastatud vastupanuliikumiste liikmed on sõjaväelased või tsiviilisikud. Eriti probleemne on küsimus, kas neid tuleb pidada tsiviilisikuteks, kes vahetult vaenutegevuses osaledes jäävad ilma oma kaitstusest, või võib selliseid isikuid rünnata pelgalt relvastatud grupeeringusse kuulumise tõttu. Kirjeldatud probleem peegeldub ka rahvusvahelistes lepingutes. Näiteks ei sisalda II lisaprotokoll mõistete „tsiviilisik” ega „tsiviilelanikkond” definitsiooni, kuigi need terminid esinevad mitmetes sätetes.⁶⁵ Terminid „tsiviilisik” ja „tsiviilelanikkond” esinevad ka hilisemates, mitterahvusvahelistes relvakonfliktides kohalduvates lepingutes, kuid seal jäetakse need samuti defineerimata.⁶⁶

Eelnevaga seostub täpse definitsiooni puudumine mõistete „vahetu osalemine vaenutegevuses”. Seejuures on tegemist ebaselgusega, mis puudutab nii rahvusvahelisi kui mitterahvusvahelisi relvakonflikte. Kui tsiviilisik kasutab relva või toimib vastasjõudude või vastase vara suhtes vägivaldselt, kaotab ta kaheldamatult oma kaitse vastase rünnaku eest. Kuid leidub märkimisväärne hulk praktikat, mis ei aita kuigi-võrd kaasa mõiste „vahetu osalemine” tõlgendamisele. Näiteks võidakse sedastada, et iga juhtumit tuleb hinnata eraldi, või siis lihtsalt korrata üldist reeglit, mis ütleb, et vahetu osalemine vaenutegevuses jätab tsiviilisikud ilma kaitsest rünnakute vastu. Sellega seondub küsimus, kuidas inimesi kahtluse korral määratleda. Mainitud ebamäärasuste tõttu püüab ICRC täpsustada vahetu osalemise mõistet, korraldades alates 2003. aastast sel teemal ekspertide nõupidamisi.⁶⁷

Teine siiani probleemne valdkond on proportsionaalsuspõhimõtte täpne ulatus ja rakendamine rünnaku korral. Kuigi uurimus osutas nimetatud põhimõtte laialdasele toetamisele, ei aidanud see lepingusätetes sisalduvast enam selgitada, kuidas leida tasakaalu sõjalise eelise ja sellega kaasnevate tsiviilisikute kaotuste vahel.

tocols, ICRC, Geneva, 1987, lõik 4885; vt ka lõik 2805.

64 Vt *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.* (viide 4), kd I, reegel 3 (võitlejad), reegel 4 (relvajõud) ja reegel 5 (tsiviilisikud ja tsiviilelanikkond).

65 II lisaprotokoll artiklid 13–15 ja 17–18.

66 Vt nt tavarelvade konventsiooni muudetud II protokoll artikkel 3(7)–(11); tavarelvade konventsiooni III protokoll artikkel 2; jalaväevastaste miinide keelustamise Ottawa konventsiooni preambula; Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi artikkel 8(2)(e)(i), (iii) ja (viii).

67 Vt nt Rahvusvahelise Punase Risti Komisjoni raportit “Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law”, mis koostati Genfis 2003. aasta septembris (www.icrc.org).

Probleemkohti vaenutegevuse reguleerimises

Esimene ja teine lisaprotokoll kehtestasid uue reegli, mis keelab rünnata ohtlikke jõude kätkevaid seadmeid ja ehitisi — isegi siis, kui need objektid on sõjalised sihtmärgid —, juhul kui rünnak võib ohtlikud jõud valla päästa ning seeläbi põhjustada raskeid kaotusi tsiviilelanikkonna hulgas.⁶⁸ Ei ole selge, kas nimetatud reeglid on muutunud tavaõiguse osaks. Samas näitab praktika, et riigid on teadlikud võimalikest arvukatest tsiviilkaotustest, mis kaasnevad selliste seadmete ja ehitiste ründamisega. Seega mõistetakse, et igasuguse relvakonflikti puhul tuleb erilist hoolt kanda selle eest, et ohtlikud jõud ei pääseks valla ning tsiviilelanikkond ei kannaks selle tagajärjel raskeid kaotusi. Nimetatud nõue leiti olevat rahvusvahelise tavaõiguse osa ja see kehtib igasuguse relvakonflikti puhul.

Teine uus reegel I lisaprotokollis keelustab sõjapidamisviisid ja -vahendid, mis on mõeldud ulatusliku, pikaajalise ja raske kahju põhjustamiseks looduskeskkonnale või mis tõenäoliselt seda põhjustaksid. Alates nimetatud lisaprotokolli vastuvõtmisest on riikide praktika seda keeldu nii laialdaselt toetanud, et see on kristalliseerunud tavaõiguse reegliks. Mõned riigid on sellest hoolimata veendunud, et mainitud reegel ei kehti tuumarelvade puhul ja et seetõttu ei pea nad tuumarelvade osas seda järgima.⁶⁹ Uurimus sedastas ka, et looduskeskkonda peetakse tsiviilobjektiks, mistõttu seda kaitstakse samade põhimõtete ja reeglite alusel nagu teisi tsiviilobjekte (eelkõige eristamis- ja proportsionaalsuspõhimõte ning rünnaku korral ettevaatusabinõude tarvituselevõtmise nõue). See tähendab, et mitte ühtegi looduskeskkonna osa ei tohi rünnata, välja arvatud juhul, kui tegu on iseenesest sõjalise sihtmärgiga. Samuti on keelatud rünnak sõjalise sihtmärgi vastu siis, kui see tõenäoliselt põhjustaks looduskeskkonnale juhuslikku kahju, mis oleks liiane, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eelise. Näiteks tuumarelvade puudutavas nõuandvas arvamuses sedastas Rahvusvaheline Kohus, et „õiguspäraste sõjaliste sihtmärkide ründamisel peavad riigid arvestama keskkonnamõjusid ning hindama neid [sõjalise] vajaduse ja proportsionaalsuse seisukohast.”⁷⁰ Lisaks peavad konfliktiosalised võtma tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud selleks, et vältida ja igal võimalusel vähendada looduskeskkonna juhuslikku kahjustamist. Kindlate teaduslike teadmiste puudumine sõjaliste operatsioonide tagajärgede kohta looduskeskkonnale ei vabasta konfliktiosalist selliste ettevaatusabinõude tarvitusele võtmise kohustusest.⁷¹

Mõningaid küsimusi ei ole lisaprotokollides üldse käsitletud. Näiteks ei leidu seal sätteid rahuvalveoperatsioonidega seotud personali ja vastavate objektide kaitse kohta. Samas on praktikas sedalaadi personali ja objekte kaitstud nagu tsiviilisikuid ja -objekte. Keeld rünnata ÜRO põhikirja kohaselt rahuvalveoperatsioonides osale-

68 I lisaprotokolli artikkel 56(1) (sellele lisandusid aga erandid lõikes 2) ja II lisaprotokolli artikkel 15 (ilma eranditeta).

69 Vt *Customary International Humanitarian Law*, op. cit. (viide 4), kd I, reegel 45.

70 Rahvusvaheline Kohus, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, op. cit. (viide 8), lõik 30.

71 Vt *Customary International Humanitarian Law*, op. cit. (viide 4), kd I, reegel 44.

vat personali ja vastavaid objekte seni, kuni neil on humanitaarõiguse alusel õigus tsiviilisikutele ja -objektidele pakutavale kaitsele, kujunes välja riikide praktikas ja lisati Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuuti. Praeguseks on see reegel osa rahvusvahelisest tavaõigusest ja kehtib iga tüüpi relvakonfliktide puhul.⁷²

Mitmeid vaenutegevusega seotud küsimusi reguleerib Haagi reeglistik, mida rahvusvaheliste relvakonfliktide puhul on kaua peetud osaks tavaõigusest.⁷³ Samas tunnustatakse selle mitmeid reegleid tänapäeval tavaõiguslikena ka mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul. Näiteks kauaaegsed rahvusvahelise tavaõiguse reeglid, mis (1) keelavad vastase vara hävitamise või hõivamise, välja arvatud juhul, kui selleks on tungiv sõjaline vajadus, ning (2) keelavad rüüstamise, kohalduvad niisamuti ka mitterahvusvahelistes relvakonfliktides. Rüüstamine on isiklikuks kasutamiseks vastaselt tema isikliku vara äravõtmine jõu abil.⁷⁴ Kumbki keeld ei mõjuta tavaõiguslikku praktikat konfiskeerida sõjasaagina vastase sõjavarustust.

Rahvusvahelise tavaõiguse järgi võivad ülemad pidada vastasega vaenutegevusevälist sidet mis tahes suhtlusvahendeid kasutades, aga selline suhtlus peab põhinema heal usul. Praktika näitab, et suhtlemine võib toimuda sõjasaadikute (*parlementaires*) abil, kuid ka mitmel teisel viisil, näiteks telefoni või raadio teel. Sõjasaadik on konfliktiosalise esindaja, kes on volitatud suhtlema teise konfliktiosalisega ning kes on seetõttu puutumatu. Lähenedamine vastasele, valge lipp käes, leiti traditsiooniliselt tähistavat sõjasaadikuks olemist. Suhtlemise hõlbustamiseks on tunnustatud tava ka konfliktiosalise pöördumine kolmanda isiku, näiteks kaitsva riigi (*protecting power*) või erapooletu ja neutraalse humanitaarorganisatsiooni poole, kes toimib kaitsva riigi asemikuna. Eelkõige võib asemikuks olla ICRC, aga ka mõni rahvusvaheline organisatsioon või rahuvalvejõud. Praktika näitab, et erinevad institutsioonid ja organisatsioonid on olnud vahendajad läbirääkimistel nii rahvusvahelistes kui riigisisest relvakonfliktides ning et seda on üldjuhul aktsepteeritud. Sõjasaadikute tegevust reguleerivad reeglid ulatuvad tagasi Haagi reeglistikuni ja neid reegleid on relvakonfliktide puhul kaua peetud osaks tavaõigusest. Võttes aluseks viimase viiekümne aasta praktika, on need reeglid muutunud osaks tavaõigusest ka mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul.⁷⁵

Praktika põhjal eristub kultuuriväärtuste kaitses kaks suunda. Esimene neist pärineb Haagi reeglistikust ja kohustab konfliktiosalisi kandma erilist hoolt selle eest, et välditaks ajaloomälestusmärkide ning niisuguste ehitiste kahjustamist, mis on mõeldud religioosseks, kunstiliseks, teaduslikuks, hariduslikuks või heategevuslikuks otstarbeks, välja arvatud juhul, kui tegemist on sõjaliste sihtmärkidega. Keelustatakse ka selliste hoonete ja mälestusmärkide hõivamine, hävitamine või nende tahtlik

⁷² *Ibid.*, reegel 33.

⁷³ Vt nt Nürnbergi rahvusvaheline sõjatribunal, *Case of the Major War Criminals*, kohtuotsus 1. oktoobrist 1946, Official Documents, kd I, lk 253–254.

⁷⁴ Vt kuriteoolemendid Rahvusvahelises Kriminaalkohtus (rüüstamine kui sõjakuritegu: Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuudi artikkel 8(2)(b)(xvi) ja (e)(v)).

⁷⁵ Vt *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.* (viide 4), kd I, reeglid 67–69.

kahjustamine. Nimetatud reegleid on kaua peetud osaks tavaõigusest, kuid nüüd peetakse neid osaks tavaõigusest ka mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul.

Teine suund põhineb kultuuriväärtuste kaitse 1954. aasta Haagi konventsiooni sätetel, mis kaitsevad „kõikide rahvaste kultuuripärandi seisukohalt ülitähtsaid objekte” ja sõnastavad selliste objektide eristustunnused. Tänapäeval ei tohi tavaõiguse järgi niisuguseid objekte rünnata ega kasutada otstarbel, mis tõenäoliselt tooks kaasa nende hävitamise või kahjustamise, välja arvatud juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus. Tavaõigus keelab ka selliste objektide varguse, rüüstamise ja omastamise mis tahes vormis, samuti igasuguse vandaalitsemisselle objektide kallal. Need keelud on vastavuses Haagi konventsiooni sätetega ja kinnitavad konventsiooni mõju riikide praktikale oluliste kultuuriväärtuste kaitsmisel.

Relvad

Liigseid vigastusi või põhjendamatuid kannatusi tekitavate relvade, samuti valimatu iseloomuga relvade keelustamise põhimõtted leiti olevat tavaõiguslikud igasuguse relvakonflikti puhul. Suuresti nendest põhimõtetest tulenevalt on riikide praktikas tavaõiguslikult keelatud terve rea relvade kasutamine (või kasutamine teataval viisil): mürgid või mürgitatud relvad; bioloogilised relvad; keemiarelvad; rahutuste laiali-ajamiseks tarvitavate toimeainete kasutamine sõjapidamisvahendina; herbitsiidide kasutamine sõjapidamisvahendina;⁷⁶ inimkehas kergesti paisuvate või limestuvate kuulide, samuti inimkehas lõhkevate kuulide kasutamine isikkoosseisu vastu; relvad, mille peamine mõju on tekitada inimkehas vigastusi kildudega, mis on röntgenikiire abil avastamatud; püünismiinid, mis on mis tahes viisil ühendatud või seostatud objektide või isikutega, kellele laieneb rahvusvahelise humanitaarõiguse järgne erikaitse, või objektidega, mis tõenäoliselt meelitavad ligi tsiviilisikuid; laserrelvad, mis on konstrueeritud selliselt, et nende ainsaks või vähemalt üheks funktsiooniks lahingus on põhjustada pöördumatut nägemiskaotust kaitsmata silmale või nägemisteravust korrigeeriva vahendiga kaitstud silmale.

Teatud relvade, näiteks maamiinide ja süüterelvade kasutamine ei ole küll tavaõiguse järgi keelatud, ent allub siiski piirangutele.

Erilist hoolt tuleb kanda maamiinide valimatute tagajärgede vähendamise eest. Näiteks peab konfliktiosaline, kes kasutab maamiine, igal võimalusel tähistama miinide asukoha. Samuti peab maamiine kasutanud konfliktiosaline pärast aktiivse vaenutegevuse lõppemist miinid eemaldama või tegema muul viisil tsiviilisikutele kahjutuks või siis aitama need kõrvaldada.

Ottawa konventsiooni on ratifitseerinud 140 riiki, lisaks on mitmes riigis rati-

76 See reegel sisaldab viidet mitmetele teistele rahvusvahelise tavaõiguse reeglitele: bioloogiliste ja keemiarelvade keelustamine; keeld rünnata taimkatet, mis ei ole sõjaline sihtmärk; selliste rünnakute keeld, millega kaasnevad kaotused tsiviilelanike hulgas, tsiviilelanike vigastused, tsiviilobjektide kahjustamine või mitu nimetatud tagajärge, mis võivad olla liased, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eelisega; samuti keeld tekitada looduskeskkonnale ulatuslikku, pikaajalist ja rasket kahju. (Vt *ibid.*, reegel 76.)

fitseerimine pooleli — seega on enamik riike kinnitanud, et nad enam ei kasuta, ei tooda, ei varu ega vahenda jalaväevastaseid maamiine. Nimetatud keeld ei ole praegu rahvusvahelise tavaõiguse osa, kuna konventsiooniga mitteühinenud riikidel on märkimisväärselt erinev praktika. Ometi on pea kõik riigid, sealhulgas need riigid, kes ei ole Ottawa konventsiooni ratifitseerinud ega ole nende relvade kohese keelustamise poolt, mõistnud vajadust töötada jalaväevastaste maamiinide lõpliku keelustamise suunas.

Keelatud on süüterelvade kasutamine isikkoosseisu vastu, juhul kui on võimalik kasutada inimeste võitlusvõimetuks muutmiseks väiksemat kahju tekitavat relva. Kui neid relvi siiski kasutatakse, tuleb erilist hoolt kanda selle eest, et vältida ja igal võimalusel vähendada kaotusi tsiviilisikute hulgas, tsiviilisikute vigastusi ja tsiviilobjektide kahjustamist.

Enamik neist reeglitest on vastavuses lepingusätetega, mis algselt kehtisid vaid rahvusvaheliste relvakonfliktide puhul. Seda suundumust on vähehaaval muutnud näiteks tavarelvastuse konventsiooni II lisaprotokolli täiendamine 1996. aastal, mis muutis selle kehtivaks ka mitterahvusvahelistes relvakonfliktides. Kõige hilisem muudatus tavarelvastuse konventsioonis tehti 2001. aastal, et laiendada I–IV protokolli rakendamist ka mitterahvusvahelistele relvakonfliktidele. Eelmainitud tavaõiguslikud keelud kehtivad igasuguse relvakonflikti puhul.

Kui ICRC-d volitati uurima rahvusvahelist humanitaartavaõigust, arutas Rahvusvaheline Kohus ÜRO peassamblee taotlusel tuumarelva kasutamise või sellega ähvardamise õiguspärasust. Seetõttu otsustas ICRC ise mitte hakata selles küsimuses analüüsi läbi viima. Oma nõuandvas arvamuses leidis Rahvusvaheline Kohus üksmeelselt, et „tuumarelva kasutamine või sellega ähvardamine peab samuti ühilduma rahvusvahelise õiguse nõuetega, mis kehtivad relvakonfliktide puhul, eriti rahvusvahelise humanitaarõiguse põhimõtete ja reeglitega.”⁷⁷

Tegemist on märkimisväärse tulemusega eriti seetõttu, et mitmed riigid alustasid Genfi konventsioonide I lisaprotokolli läbirääkimisi seisukohalt, et nimetatud protokoll ei kehti tuumarelvade kasutamise kohta. Kohtu arvamus tähendab seevastu, et vaenutegevuse ning relvade kasutamise üldreeglid kehtivad ka tuumarelvade kasutamise puhul. Kohus järeldas nendest põhimõtetest ja reeglitest, et „tuumarelva kasutamine või sellega ähvardamine on üldjuhul vastuolus relvakonflikte reguleeriva rahvusvahelise õigusega ning eriti humanitaarõiguse põhimõtete ja reeglitega.”⁷⁸

Põhitagatised

Põhitagatised kehtivad konfliktiosalise võimuses osalevatele tsiviilisikutele, kes ei

77 Rahvusvaheline Kohus, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, *op. cit.* (viide 8), lk 226.

78 *Ibid.*; vt ka United Nations General Assembly, 51st session, First Committee, Statement by the International Committee of the Red Cross, ICRC, UN Doc. A/C.1/51/PV.8, 18 October 1996, lk 10; uuesti avaldatud väljaandes *International Review of the Red Cross*, nr 316, 1997, lk 118–119: “ICRCi arvates on raske ette kujutada, kuidas tuumarelvade kasutamine võiks ühilduda rahvusvahelise õiguse reeglitega”.

osale või enam ei osale vahetult vaenutegevuses, samuti võitlusvõimetutele isikutele. Kuna need tagatised kehtivad kõigi inimeste puhul, ei jagatud neid täpsemateks reegliteks ega seostatud konkreetsete inimgruppidega.

Kõik need põhitagatised baseeruvad kindlalt rahvusvahelisel humanitaarõigusel, mis kehtib nii rahvusvaheliste kui ka mitterahvusvaheliste relvakonfliktide puhul. Uurimuses sõnastati enamik põhitagatistega seotud reeglitest humanitaarõiguse traditsiooniliste mõistete abil, kuna see peegeldas kõige paremini asjassepuutuvat tavaõigust.⁷⁹ Mõned reeglid sõnastati nii, et need kajastaksid kõikide konkreetse teemaga seotud detailsete sätete põhiolemust. Eelkõige on siin mõeldud reegleid, mis keelavad hüvituseeta või kuritarvitava sunnitöö, ümberasustamise ja meelevaldse kinnipidamise, samuti pereelu austamist nõudvad reeglid.⁸⁰

Tarvilikul määral lülitati uurimusse, eelkõige põhitagatiste peatükki, inimõiguste rahvusvahelist kaitset käsitlev praktika. Seda tehti põhjusel, et inimõigused kehtivad ka relvakonfliktides, nagu vastavates lepingutes sõnaselgelt märgitakse, kuigi mõnedest sätetest võib üldrahvaliku hädaolukorra korral teatud tingimustes taganeda. Inimõiguste jätkuvat rakendatavust relvakonfliktide puhul kinnitab ulatuslik riikide praktika, samuti inimõiguste kaitse organid ja Rahvusvaheline Kohus.⁸¹ Oma nõuandvas arvamuses okupeeritud Palestiina aladele müüri ehitamise õiguslike tagajärgede kohta kinnitas kohus, et „inimõigusi käsitlevate konventsioonide pakutav kaitse ei lakka relvakonfliktide korral” ja et kuigi mõned reeglid on üksnes rahvusvahelise humanitaarõiguse või üksnes inimõiguste osa, on olemas ka sellised reeglid, mis „võivad olla rahvusvahelise õiguse mõlema haru osad.”⁸² Igal juhul ei püüa uurimus anda hinnangut inimõiguste tavaõiguslikule kaitsele. Pigem on kokku kogutud inimõigusi käsitlev praktika, mis toetab, tugevdab ja selgitab sarnaseid printsiipe rahvusvahelises humanitaarõiguses.

Rakendamine

Terve hulk rahvusvahelist humanitaarõiguse rakendamist käsitlevaid reegleid on muutunud rahvusvahelise tavaõiguse osaks. Eelkõige peavad kõik konfliktiosalised ise austama humanitaarõigust ja tagama, et seda teeks ka nende relvajõud, samuti kõik isikud ja grupid, kes tegutsevad nende juhiste järgi või nende juhtimisel. Sellest

79 Nende reeglite hulka kuuluvad tsiviilisikute ja haavatute põhiõigus inimlikule ja erapooletule kohtlemisele; tapmise, piinamise, samuti julma ja ebainimliku kohtlemise keelustamine ning inimväärkust solvava käitumise, eelkõige alandava ja häbistava kohtlemise keelustamine; kehalise karistuse keelustamine; sandistamine ning meditsiiniliste ja teaduslike katsetuste keelustamine; vägistamise ja muu seksuaalvägivalla keelustamine; orjapidamise ja orjakaubanduse kõigi vormide keelustamine; pantvangi võtmise keelustamine; keeld kasutada inimkilpe; õiglase kohtupidamise kindlustamine; kollektiivse karistamise keelustamine; nõue austada tsiviilisikute ja haavatute tõekspidamisi ning usutalitusi. Vt *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.* (viide 4), kd I, reeglid 87–94, 96–97 ja 100–104.

80 *Ibid.*, reeglid 95, 98–99 ja 105.

81 Vt *ibid.*, peatüki 32 sissejuhatus, põhiõigused.

82 Rahvusvaheline Kohus, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, nõuandev aramus 9. juulist 2004, ICJ Reports 2004, lk 136 jj, lõik 106.

tulenevalt peavad kõik konfliktiosalised, sealhulgas relvastatud vastupanuliikumised, koolitama oma relvajõude rahvusvahelise humanitaarõiguse osas. Väljaspool nimetatud üldisi kohustusi on aga vähem selge, mil määral seovad riikide jaoks kehtestatud rakendusemehhanismid ka relvastatud vastupanuliikumisi. Näiteks on rahvusvahelises õiguses selgelt fikseeritud riikide kohustus väljastada relvajõududele käske ja juhiseid, et tagada rahvusvahelise humanitaarõiguse järgimine, kuid sama reeglit ei ole sõnaselgelt kehtestatud relvastatud vastupanuliikumiste jaoks. Samuti on riikidel (kuid mitte relvastatud vastupanuliikumistel) kohustus tagada vajadusel õigusnõunike olemasolu, et nõustada vastava taseme sõjaväelisi ülemaid rahvusvahelise humanitaarõiguse küsimustes.

Peale selle vastutab riik talle omistatavate rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumiste eest ning on kohustatud hüvitama selliste rikkumiste põhjustatud kahjud täiel määral. Ei ole selge, kas ka relvastatud vastupanuliikumisel lasub samaväärne vastutus oma liikmete toime pandud sarnaste rikkumiste eest, ning mis oleksid sellise vastutuse järelmid. Nagu eespool öeldud, peavad relvastatud vastupanuliikumised järgima rahvusvahelist humanitaarõigust ning nad peavad tegutsema „vastutustundlikul juhtimisel.”⁸³ Seetõttu võib väita, et ka relvastatud vastupanuliikumised kannavad vastutust oma liikmete toimepandud tegude eest. Samas ei ole sellise vastutuse tagajärjed selged: eelkõige on selgusetu, mil määral on relvastatud vastupanuliikumiste kohustus kahju täielikult heastada, olgugi et paljudes riikides võivad kannatanud esitada süüdlaste vastu tsiviilhagi.

Rääkides isiklikust vastutusest, lasub rahvusvahelise humanitaarõiguse järgi kriminaalvastutus sõjakuritego toimepanemise eest kõigil teo toime pannud isikutel, samuti kõigil, kes annavad käsu selle toimepanemiseks või kes vastutavad selle toimepanemise eest sõjaväeliste ülemate või muude võimukandjatena. Sõjakuritegude menetlemise, st. sõjakuritegude uurimise ja süüaluste vastutuselevõtmise kohustus lasub riikidel. Riigid võivad selle ülesande täitmiseks moodustada rahvusvahelisi või segatribunale.

Kokkuvõte

Uurimuse eesmärk ei olnud tuvastada rahvusvahelise humanitaarõiguse iga lepingureegli kuulumist tavaõiguse hulka. Pigem oli eesmärk kindlaid valdkondi analüüsida ning seeläbi selgitada, millised rahvusvahelise tavaõiguse reeglid saab induktiivselt, kõnealuste valdkondadega seotud riikide praktika põhjal tuletada. Uurimistulemuste ülevaade näitab kindlalt seda, et lepingutes sisalduvad põhimõtted ja reeglid on praktikas laialdaselt aktsepteeritud ning need on oluliselt mõjutanud rahvusvahelise tavaõiguse kujunemist. Paljud neist reeglitest ja põhimõtetest on nüüd osa rahvusvahelisest tavaõigusest. Sel moel kehtivad need kõikide riikide suhtes, olenemata rahvusvaheliste lepingute ratifitseerimisest — samuti relvastatud vastupanuliikumiste

⁸³ II lisaprotokolli artikkel 1(1).

suhtes niivõrd, kuivõrd need reeglid puudutavad mitterahvusvaheliste relvakonfliktide kõikide osapoolte käitumist.

Uurimus osutab ka sellele, et mitmed rahvusvahelise tavaõiguse reeglid kehtivad nii rahvusvahelistes kui mitterahvusvahelistes relvakonfliktides, ning näitab, mil määral riikide praktika on väljunud olemasoleva lepinguõiguse piiridest ning avardanud mitterahvusvahelistes relvakonfliktides kehtivat regulatsiooni. Vaenutegevust ja mitterahvusvaheliste relvakonfliktidega seotud isikute kohtlemist käsitlevad ettekirjutused on seega detailsemad ja terviklikumad kui lepingutega kehtestatud regulatsioon. See, kas kõnealune detailsem ja terviklikum reeglistik on piisav või vajab edasiarendamist — nii humanitaarsest kui ka sõjalisest seisukohast —, jäägu järgnevat uurimuste teemaks.

Nii nagu lepingusätete puhul, on ka rahvusvahelise humanitaartavaõiguse reeglite rakendamise eelduseks neid puudutavate teadmiste levitamine, vastav koolitus ja nende reeglite täitmise tagamine. Kõnealused reeglid tuleks üle võtta sõjaväelistesse käsiraamatutesse ja riiklikesse õigusaktidesse, kus need veel ei kajastu.

Uurimus tõi välja valdkonnad, kus õigus ei ole üheselt mõistetav, osutades nii küsimustele, mis vajavad edasist käsitlust, nagu näiteks tsiviilisikute määratlemine mitterahvusvahelistes relvakonfliktides, vaenutegevuses vahetu osalemise mõiste ning proportsionaalsuspõhimõtte ulatus ja kohaldamine.

Seniste saavutuste ja eesseisvate ülesannete valguses tuleks siinset uurimust vaadelda mitte kui millegi lõppu, vaid pigem kui uue etapi algust, mille eesmärk on parandada arusaamist rahvusvahelisest humanitaarõigusest ja selle lepingute põhimõtetest. Nii võib uurimus panna aluse tulemuslikule arutelule ja dialoogile õiguse rakendamisel, selgitamisel ja võimalikul edasiarendamisel.

Lisa. Rahvusvahelise humanitaarõiguse tavaõiguslikud reeglid

Alljärgnev loetelu põhineb humanitaartavaõiguse uurimuse I köite järeldustel. Kuna uurimuse eesmärgiks ei olnud kontrollida humanitaarõiguse iga lepingureegli tavaõiguslikku staatust, ei järgi loetelu tingimata olemasolevate lepingute ülesehitust. Reegli kohaldamise ulatus on märgitud nurksulgudes. Lühend RRK tähistab tavaõiguslikke reegleid, mis kehtivad rahvusvahelistes relvakonfliktides, ning lühend MRRK tähistab tavaõiguslikke reegleid, mis kehtivad mitterahvusvahelistes relvakonfliktides. Viimati mainitute puhul on mõne reegli juurde märgitud „väidetavalt“, sest kuigi praktika üldjoontes viitas sellise reegli kehtivusele, oli vastav praktika vähem ulatuslik.

Eristamispehimõte

Tsiviilisikute ja võitlejate eristamine

Reegel 1. Konfliktiosalised peavad alati vahet tegema tsiviilisikutel ja võitlejatel. Rännata võib üksnes võitlejaid. Rännata ei tohi tsiviilisikuid. [RRK/MRRK]

Reegel 2. Keelatud on vägivald või sellega ähvardamine eesmärgiga külvata tsiviilelanikkonna hulgas hirmu. [RRK/MRRK]

Reegel 3. Kõik konfliktiosalise relvajõudude liikmed, välja arvatud meditsiini- ja usupersonal, on võitlejad. [RRK]

Reegel 4. Konfliktiosalise relvajõud koosnevad kõigist organiseeritud ja relvastatud vägedest, rühmitustest ja üksustest, mille ülem kannab konfliktiosalise ees vastutust oma alluvate tegevuse eest. [RRK]

Reegel 5. Tsiviilisikud on isikud, kes ei ole relvajõudude liikmed. Tsiviilelanikkond hõlmab kõiki tsiviilisikuid. [RRK/MRRK]

Reegel 6. Tsiviilisikud on kaitstud rünnakute eest, välja arvatud siis ja sel ajal, kui nad osalevad vahetult vaenutegevuses. [RRK/MRRK]

Tsiviilobjektide ja sõjaliste sihtmärkide eristamine

Reegel 7. Konfliktiosalised peavad igal ajal tegema vahet tsiviilobjektidel ja sõjalistel sihtmärkidel. Rännata võib üksnes sõjalisi sihtmärke. Rännata ei tohi tsiviilobjekte. [RRK/MRRK]

Reegel 8. Sõjalisteks sihtmärkideks loetakse üksnes sellised objektid, mis oma olemuse, asukoha, eesmärgi või kasutuse tõttu annavad sõjalisse tegevusse mõjusa panuse ning mille osaline või täielik hävitamine, hõivamine või neutraliseerimine annab valitsevas olukorras selge sõjalise eelise. [RRK/MRRK]

Reegel 9. Tsiviilobjektid on kõik objektid, mis ei ole sõjalised sihtmärgid. [RRK/MRRK]

Reegel 10. Tsiivilobjektid on kaitstud rünnakute eest, välja arvatud siis ja sel ajal, kui need on sõjalised sihtmärgid. [RRK/MRRK]

Valimatud rünnakud

Reegel 11. Valimatud rünnakud on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 12. Valimatuks loetakse rünnakuid,

- (a) mis ei ole suunatud kindla sõjalise sihtmärgi vastu;
- (b) milles kasutatakse sõjapidamisviise või -vahendeid, mida ei ole võimalik suunata kindla sõjalise sihtmärgi vastu, või
- (c) milles kasutatakse sõjapidamisviise või -vahendeid, mille kasutamise tagajärgi ei ole võimalik vastavuses rahvusvahelise humanitaarõiguse nõuetega piirata,

ning mis seetõttu võivad tabada igal mainitud juhul valimatult sõjalisi sihtmärke ja tsiivilisikuid või -objekte. [RRK/MRRK]

Reegel 13. Keelatud on pommirünnakud mis tahes viisil või vahendiga, mis käsitab linnas, külas või muul sarnase tsiivilisikute või -objektide kontsentratsiooniga alal eraldi asetsevaid ja selgesti eristatavaid sõjalisi sihtmärke ühe sõjalise sihtmärgina. [RRK/MRRK]

Rünnaku proportsionaalsus

Reegel 14. Keelatud on alustada rünnakut, mis tõenäoliselt põhjustaks juhuslikke kaotusi tsiivilisikute hulgas, tsiivilisikute vigastusi, tsiivilobjektide kahjustamist või mitut nimetatud tagajärge, mis oleksid liiased, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eelisega. [RRK/MRRK]

Rünnaku ettevaatusabinõud

Reegel 15. Sõjalistes operatsioonides tuleb pidevat hoolt kanda tsiivilelanikkonna, tsiivilisikute ja -objektide säästmise eest. Tuleb võtta tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud selleks, et vältida ja igal võimalusel vähendada juhuslikke kaotusi tsiivilisikute hulgas, tsiivilisikute vigastusi ja tsiivilobjektide kahjustamist. [RRK/MRRK]

Reegel 16. Iga konfliktiosaline peab tegema kõik võimaliku, veendumaks, et sihtmärgid on sõjalised sihtmärgid. [RRK/MRRK]

Reegel 17. Iga konfliktiosaline peab sõjapidamisvahendite ja -viiside valikul võtma tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud selleks, et vältida ja igal võimalusel vähendada juhuslikke kaotusi tsiivilisikute hulgas, tsiivilisikute vigastusi ja tsiivilobjektide kahjustamist. [RRK/MRRK]

Reegel 18. Iga konfliktiosaline peab tegema kõik võimaliku, hindamaks, kas rünnak tõenäoliselt põhjustaks juhuslikke kaotusi tsiviilisikute hulgas, tsiviilisikute vigastusi, tsiviilobjektide kahjustamist või mitut nimetatud tagajärge, mis oleksid liiased, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eeliselega. [RRK/MRRK]

Reegel 19. Iga konfliktiosaline peab tegema kõik võimaliku, jätmaks ära või peatamaks rünnakut, kui ilmneb, et sihtmärk ei ole sõjaline sihtmärk, või kui rünnak tõenäoliselt põhjustaks juhuslikke kaotusi tsiviilisikute hulgas, tsiviilisikute vigastusi, tsiviilobjektide kahjustamist või mitut nimetatud tagajärge, mis oleksid liiased, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eeliselega. [RRK/MRRK]

Reegel 20. Iga konfliktiosaline peab andma mõjusa hoiatuse rünnakute kohta, mis võivad mõjutada tsiviilelanikkonda, välja arvatud juhul, kui asjaolud seda ei võimalda. [RRK/MRRK]

Reegel 21. Kui sama sõjalise eelise saamiseks on võimalik valida mitme sõjalise sihtmärgi vahel, tuleb valida see sihtmärk, mille ründamine ohustaks eeldatavasti kõige vähem tsiviilisikute elusid ja tsiviilobjekte. [RRK/väidetavalt MRRK]

Rünnaku tagajärgi ennetavad ettevaatusabinõud

Reegel 22. Konfliktiosalised peavad võtma tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud selleks, et kaitsta enda kontrolli all olevat tsiviilelanikkonda ja vastavaid tsiviilobjekte rünnaku tagajärgede eest. [RRK/MRRK]

Reegel 23. Iga konfliktiosaline peab niivõrd, kui võrd see on võimalik, vältima sõjaliste sihtmärkide paigutamist tihedalt asustatud aladele või selliste alade lähedusse. [RRK/väidetavalt MRRK]

Reegel 24. Iga konfliktiosaline peab niivõrd, kui võrd see on võimalik, eemaldama enda kontrolli all olevad tsiviilisikud ja -objektid sõjaliste sihtmärkide lähedusest. [RRK/väidetavalt MRRK]

Erikaitsega isikud ja objektid

Meditsiini- ja usupersonal ning meditsiini- ja religioossed objektid

Reegel 25. Ainuüksi meditsiiniülesandeid täitma määratud meditsiinipersonali tuleb igas olukorras austada ja kaitsta. Meditsiinipersonal kaotab oma kaitstuse, toimides väljaspool oma humanitaarülesandeid vastast kahjustaval viisil. [RRK/MRRK]

Reegel 26. Keelatud on karistada isikut meditsiinieetikaga kooskõlas olevate meditsiiniülesannete täitmise eest või sundida teda toime panema meditsiinieetikaga vastuolus olevaid tegusid. [RRK/MRRK]

Reegel 27. Ainuüksi religioosseid ülesandeid täitma määratud usupersonali tuleb igas

olukorras austada ja kaitsta. Usupersonal kaotab oma kaitstuse, toimides väljaspool oma humanitaarülesandeid vastast kahjustaval viisil. [RRK/MRRK]

Reegel 28. Ainuüksi meditsiiniülesandeid täitma määratud meditsiiniüksuseid tuleb igas olukorras austada ja kaitsta. Üksused kaotavad oma kaitstuse, kui neid kasutatakse väljaspool nende humanitaarülesandeid vastast kahjustaval viisil. [RRK/MRRK]

Reegel 29. Ainuüksi meditsiiniülesandeid täitma määratud meditsiinisõidukeid tuleb igas olukorras austada ja kaitsta. Meditsiinisõidukid kaotavad oma kaitstuse, kui neid kasutatakse väljaspool nende humanitaarülesandeid vastast kahjustaval viisil. [RRK/MRRK]

Reegel 30. Keelatud on rünnata rahvusvahelise õiguse kohaselt Genfi konventsioonide tunnusmärki kandvat meditsiini- ja usupersonali ning meditsiini- ja religioosideid objekte. [RRK/MRRK]

Humanitaarabipersonal ja -objektid

Reegel 31. Humanitaarabipersonali tuleb austada ja kaitsta. [RRK/MRRK]

Reegel 32. Humanitaarabioperatsioonidel kasutatavaid objekte tuleb austada ja kaitsta. [RRK/MRRK]

Rahuvalveoperatsioonide personal ja objektid

Reegel 33. Keelatud on rünnata ÜRO põhikirja kohaselt rahuvalveoperatsioonides osalevat personali ja vastavaid objekte seni, kuni neil on humanitaarõiguse alusel õigus tsiviilisikutele ja -objektidele pakutavale kaitsele. [RRK/MRRK]

Ajakirjanikud

Reegel 34. Relvakonflikti piirkonnas oma ülesandeid täitvaid tsiviilajakirjanikke tuleb austada ja kaitsta seni, kuni nad ei osale vahetult vaenutegevuses. [RRK/MRRK]

Kaitstud tsoonid

Reegel 35. Keelatud on rünnata tsooni, mis on mõeldud haavatute, haigete ja tsiviilisikute kaitsmiseks vaenutegevuse tagajärgede eest. [RRK/MRRK]

Reegel 36. Keelatud on rünnata konfliktiosaliste kokkuleppel demilitariseeritud tsooni. [RRK/MRRK]

Reegel 37. Kaitseta paikkonna ründamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Kultuuriväärtused

Reegel 38. Iga konfliktiosaline peab austama kulutuuriväärtusi.

- A. Sõjalistes operatsioonides tuleb erilist hoolt kanda selle eest, et välditaks ajaloomälestusmärkide ning niisuguste ehitiste kahjustamist, mis on mõeldud religioosseks, kunstiliseks, teaduslikuks, hariduslikuks või heategevuslikuks otstarbeks, välja arvatud juhul, kui tegemist on sõjaliste sihtmärkidega.
- B. Kõikide rahvaste kultuuripärandi seisukohalt ülitähtsaid objekte ei tohi rünnata, välja arvatud juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus. [RRK/MRRK]

Reegel 39. Keelatud on rahvaste kultuuripärandi seisukohalt ülitähtsate objektide kasutamine otstarbel, mis tõenäoliselt tooks kaasa nende hävitamise või kahjustamise, välja arvatud juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus. [RRK/MRRK]

Reegel 40. Iga konfliktiosaline peab kaitsma kulutuuriväärtusi.

- A. Keelatud on religioossete, heategevuslike, samuti haridus-, kunsti- ja teadusasutuste, ajaloomälestusmärkide ning kunstiteoste ja teadustööde mis tahes hõivamine, hävitamine või tahtlik kahjustamine.
- B. Keelatud on kõikide rahvaste kultuuripärandi seisukohalt ülitähtsate objektide mis tahes varastamine, rüüstamine ja omastamine ning igasugused vandalismiaktid nende kallal. [RRK/MRRK]

Reegel 41. Okupeeriv riik peab ära hoidma kultuuriväärtuste ebaseadusliku väljaviimise okupeeritud territooriumilt ning tagastama ebaseaduslikult väljaviidud kultuuriväärtused okupeeritud territooriumi asjaomastele ametivõimudele. [RRK]

Ohtlike jõude kätkevad seadmed ja rajatised

Reegel 42. Juhul kui rünnatakse ohtlike jõude kätkevaid seadmeid ja rajatisi, nagu paise, tamme ja tuumaelektrijaamu või muid rajatisi nende juures või ligiduses, tuleb kanda erilist hoolt selle eest, et välditaks ohtlike jõudude vallapäästmist ja sellest tulenevaid raskeid kaotusi tsiviilelanikkonna hulgas. [RRK/MRRK]

Looduskeskkond

Reegel 43. Looduskeskkonnaga ümberkäimisel kehtivad vaenutegevuse üldpõhimõtted.

- A. Ei tohi rünnata looduskeskkonna ühtegi osa, välja arvatud juhul, kui tegemist on sõjalise sihtmärgiga.
- B. Keelatud on looduskeskkonna mis tahes osa hävitamine, välja arvatud juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus.
- C. Keelatud on alustada rünnakut, mis tõenäoliselt põhjustaks looduskesk-

konnale juhuslikku kahju, mis oleks liiane, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eelisega. [RRK/MRRK]

Reegel 44. Sõjapidamisviiside ja -vahendite valikul tuleb silmas pidada looduskeskkonna kaitset ja säilimist. Sõjalistes operatsioonides tuleb tarvitusele võtta kõik võimalikud ettevaatusabinõud selleks, et vältida ja igal võimalusel vähendada looduskeskkonna juhuslikku kahjustamist. Kindlate teaduslike teadmiste puudumine sõjaliste operatsioonide tagajärgede kohta looduskeskkonnale ei vabasta konfliktiosalist selliste ettevaatusabinõude tarvitusele võtmise kohustusest. [RRK/väidetavalt MRRK]

Reegel 45. Keelatud on kasutada sõjapidamisviise ja -vahendeid, mis on mõeldud ulatusliku, pikaajalise ja raske kahju põhjustamiseks looduskeskkonnale või mis tõenäoliselt seda põhjustaks. Looduskeskkonna hävitamist ei tohi kasutada relvana. [RRK/väidetavalt MRRK]

Sõjapidamisviisid

Armuandmisest keeldumine

Reegel 46. Keelatud on anda käsku mitte kedagi ellu jätta, samuti vastase ähvardamine sellise käsu andmisega või vaenutegevus sellisel põhimõttel. [RRK/MRRK]

Reegel 47. Keelatud on rünnata võitlusvõimetuna käsitatavat isikut. Võitlusvõimetu on:

- (a) igaüks, kes on vastaspoole võimuses;
- (b) igaüks, kes on kaitsetu teadvusekaotuse, merehädä, haavade või haiguse tõttu, ning
- (c) igaüks, kes annab selgelt mõista kavatsusest alla anda;

eeldusel, et see isik hoidub mis tahes vaenulikest tegudest ega ürita põgeneda. [RRK/MRRK]

Reegel 48. Keelatud on rünnata hädasolevast lennukist langevarjuga allahüppavaid isikuid nende laskumise ajal. [RRK/MRRK]

Vara hävitamine ja hõivamine

Reegel 49. Konfliktiosalised võivad sõjasaagina hõivata vastasele kuuluvat sõjavarustust. [RRK]

Reegel 50. Vastase vara hävitamine või hõivamine on keelatud, välja arvatud juhul, kui seda nõuab tungiv sõjaline vajadus. [RRK/MRRK]

Reegel 51. Okupeeritud territooriumil

- (a) võib konfiskeerida avalikke vallasasju, mida saab kasutada sõjalistes operatsioonides;

(b) tuleb hallata avalikke kinnisasju *ususfructus*-põhimõtte järgi ning
(c) tuleb austada eraomandit ja seda ei tohi konfiskeerida;
välja arvatud juhul, kui sellise vara hävitamist või hõivamist nõuab tungiv sõjaline vajadus. [RRK]

Reegel 52. Rüstamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Näljutamine ja juurdepääs humanitaarabile

Reegel 53. Tsiiviilelanikkonna näljutamine sõjapidamisviisina on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 54. Tsiiviilelanikkonna ellujäämiseks hädavajalike objektide ründamine, hävitamine, teisaldamine või kasutuskõlbmatuks muutmine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 55. Konfliktiosalised peavad võimaldama ja tagama kiire ja takistamatu läbipääsu humanitaarabile, mis on mõeldud abi vajavatele tsiiviilisikutele, on erapooletu ja mis toimub ilma ebasoodsa vahetegemiseta. [RRK/MRRK]

Reegel 56. Konfliktiosalised peavad tagama volitatud humanitaarabipersonalile liikumisvabaduse, mida see vajab oma ülesannete täitmiseks. Humanitaarabipersonali liikumist võib ajutiselt piirata üksnes tungiva sõjalise vajaduse korral. [RRK/MRRK]

Petmine

Reegel 57. Sõjakavalus on lubatud niivõrd, kui võrd see ei riku mõnda rahvusvahelise humanitaarõiguse reeglit. [RRK/MRRK]

Reegel 58. Valge rahulipu väärkasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 59. Genfi konventsiooni tunnismärkide väärkasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 60. Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni embleemi ja vormi kasutamine on keelatud, välja arvatud organisatsiooni loal. [RRK/MRRK]

Reegel 61. Teiste rahvusvaheliselt tunnustatud embleemide väärkasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 62. Vastase lippude või sõjaväeliste embleemide, tähiste või vormi väärkasutamine on keelatud. [RRK/väidetavalt MRRK]

Reegel 63. Neutraalse riigi või muu konfliktis mitteosaleva riigi lippude või sõjaväeliste embleemide, tähiste või vormi kasutamine on keelatud. [RRK/väidetavalt MRRK]

Reegel 64. Keelatud on sõlmida sõjategevuse peatamise kokkulepet kavatsusega rünnata üllatuslikult vastast, kes tugineb sellisele kokkuleppele. [RRK/MRRK]

Reegel 65. Vastase tapmine, vigastamine või vangistamine pettuse abil on keelatud. [RRK/MRRK]

Suhtlemine vastasega

Reegel 66. Ülemad võivad pidada vaenutegevusevälist sidet mis tahes suhtlusvahendeid kasutades. Selline sidepidamine peab toimuma heas usus. [RRK/MRRK]

Reegel 67. Sõjasaadikud on puutumatud. [RRK/MRRK]

Reegel 68. Ülemad võivad võtta tarvitusele kõik vajalikud ettevaatusabinõud, et hoida ära sõjasaadikute kohalolu muutumine nende huve kahjustavaks. [RRK/MRRK]

Reegel 69. Sõjasaadikud, kes kasutavad ära oma privileeeritud seisundit rahvusvahelist õigust rikkuva ja vastaspoolele kahjuliku teo toimepanemiseks, kaotavad oma puutumatus. [RRK/MRRK]

Relvad

Relvade kasutamise üldpõhimõtted

Reegel 70. Liigseid vigastusi või põhjendamatu kannatusi tekitava iseloomuga sõjapidamisvahendite ja -viiside kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 71. Valimatu iseloomuga relvade kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Mürk

Reegel 72. Mürgi ja mürgitatud relvade kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Bioloogilised relvad

Reegel 73. Bioloogiliste relvade kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Keemiarelvad

Reegel 74. Keemiarelvade kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 75. Rahutuste laialiajamiseks tarvitavate toimeainete kasutamine sõjapidamisvahendina on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 76. Herbitsiidide kasutamine sõjapidamisvahendina on keelatud, kui need

- (a) on olemuselt keelatud keemiarelvad;
- (b) on olemuselt keelatud bioloogilised relvad;
- (c) on suunatud sellise taimkatte vastu, mis ei ole sõjaline sihtmärk;
- (d) tooks kaasa juhuslikke kaotusi tsiviilisikute hulgas, tsiviilisikute vigastusi,

- tsiviilobjektide kahjustamist või mitut nimetatud tagajärge, mis oleksid tõenäoliselt liiased, võrreldes oodatava konkreetse ja otsese sõjalise eelisega, või
- (e) põhjustaksid looduskeskkonnale ulatuslikku, pikaajalist ja rasket kahju. [RRK/MRRK]

Laienevad kuulid

Reegel 77. Inimkehas hõlpsasti laienevate või lamestuvate kuulide kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Lõhkevad kuulid

Reegel 78. Inimkehas lõhkevate kuulide kasutamine elavjõu vastu on keelatud. [RRK/MRRK]

Eeskätt avastamatute kildudega vigastavad relvad

Reegel 79. Keelatud on kasutada relvi, mille esmaseks mõjuks on tekitada inimkehas vigastusi kildudega, mis on röntgenikiire abil avastamatud. [RRK/MRRK]

Püünismiinid

Reegel 80. Keelatud on kasutada püünismiine, mis on mis tahes viisil ühendatud või seostatud objektide või isikutega, kellele laieneb rahvusvahelise humanitaarõiguse järgne erikaitse, või objektidega, mis tõenäoliselt meelitavad ligi tsiviilisikuid. [RRK/MRRK]

Maamiinid

Reegel 81. Maamiinide kasutamisel tuleb kanda erilist hoolt selle eest, et vähendataks nende valimatuid tagajärgi. [RRK/MRRK]

Reegel 82. Konfliktiosaline, kes kasutab maamiine, peab niivõrd, kui võrd see on võimalik, üles märkima nende asukoha. [RRK/väidetavalt MRRK]

Reegel 83. Aktiivse vaenutegevuse lõppedes peab maamiine kasutanud konfliktiosaline need eemaldama, muutma tsiviilisikutele ohutuks või aitama kaasa nende kõrvaldamisele. [RRK/MRRK]

Süüterelvad

Reegel 84. Süüterelvade kasutamisel tuleb kanda erilist hoolt selle eest, et vältida

ja igal võimalusel vähendada juhuslikke kaotusi tsiviilisikute hulgas, tsiviilisikute vigastusi ja tsiviilobjektide kahjustamist. [RRK/MRRK]

Reegel 85. Süüterelvade kasutamine elavjõu vastu on keelatud, välja arvatud juhul, kui vähem kahjustava relva kasutamine isikute võitlusvõimetuks muutmiseks ei ole võimalik. [RRK/MRRK]

Pimedaks tegevad laserrelvad

Reegel 86. Keelatud on kasutada laserrelvi, mis on konstrueeritud selliselt, et nende ainsaks või vähemalt üheks funktsiooniks lahingus on põhjustada pöördumatut nägemiskaotust kaitsmata silmale või nägemisteravust korrigeeriva vahendiga kaitsitud silmale. [RRK/MRRK]

Tsiviilisikute ja võitlusvõimetute kohtlemine

Põhitagatised

Reegel 87. Tsiviilisikuid ja võitlusvõimetuid tuleb kohelda humaanselt. [RRK/MRRK]

Reegel 88. Humanitaarõiguse kohaldamisel on keelatud eristada inimesi ebasoodsalt rassi, nahavärvi, soo, keele, religioossete vaadete, poliitilise või muu arvamuse, rahvusliku või sotsiaalse päritolu, jõukuse, sünnipärase või muu seisuse või mis tahes teise sellise kriteeriumi alusel. [RRK/MRRK]

Reegel 89. Tapmine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 90. Keelatud on piinamine, julm või ebainimlik kohtlemine, samuti rünnakud inimväärikuse vastu, eriti häbistamine ja alandamine. [RRK/MRRK]

Reegel 91. Kehaline karistamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 92. Keelatud on kehaline moonutamine, meditsiini- või teaduskatsed või mis tahes muud meditsiiniprotseduurid, mis ei ole kliiniliselt näidustatud või ei ole kooskõlas üldtunnustatud meditsiinistandarditega. [RRK/MRRK]

Reegel 93. Vägistamine ja mis tahes muu seksuaalne vägivald on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 94. Orjapidamine ja orjakaubandus mis tahes vormis on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 95. Hüvitusetu või kuritarvitav sunnitöö on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 96. Pantvangide võtmine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 97. Inimkilpide kasutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 98. Isikute teadmata kadunuks jäämise põhjustamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 99. Meelevaldselt kellegi vabaduse võtmine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 100. Kedagi ei tohi süüdi tunnistada ning kellelegi ei tohi määrata karistust muidu, kui õiglase kohtupidamise korras, pidades silmas kõiki põhilisi õiguslikke tagatiseid. [RRK/MRRK]

Reegel 101. Kedagi ei tohi süüdistada ega süüdi tunnistada teo või tegevusetuse eest, mis toimepanemise ajal ei kujutanud endast riigisisese või rahvusvahelise õiguse järgi kuritegu; kellelegi ei tohi kohaldada rangemat karistust kui see, mis kehtis teo toimepanemise ajal. [RRK/MRRK]

Reegel 102. Karistada tohib vaid isikliku kriminaalvastutuse põhimõtte alusel. [RRK/MRRK]

Reegel 103. Kollektiivne karistamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 104. Tsiviilisikute ja võitlusvõimetute veendumusi ning usulisi kombeid tuleb austada. [RRK/MRRK]

Reegel 105. Perekonnaelu tuleb austada niivõrd, kuivõrd see on võimalik. [RRK/MRRK]

Võitlejad ja sõjavangistaatus

Reegel 106. Võitlejad peavad ennast rünnakus osalemise ja rünnakut ettevalmistavas sõjalises operatsioonis osalemise ajal tsiviilelanikkonnast eristama. Kui nad seda ei tee, puudub neil õigus sõjavangi staatusele. [RRK]

Reegel 107. Salakuulamiselt tabatud võitlejatel ei ole õigust sõjavangi staatusele. Eelneva kohtupidamiseta ei tohi neid süüdi tunnistada ega neile karistust määrata. [RRK]

Reegel 108. Genfi konventsiooni esimese lisaprotokolli määratlusele vastavatel palgasõduritel ei ole õigust võitleja ega sõjavangi staatusele. Eelneva kohtupidamiseta ei tohi neid süüdi tunnistada ega neile karistust määrata. [RRK]

Haavatud, haiged ja merehädalised

Reegel 109. Alati, kui asjaolud seda võimaldavad ja eriti pärast relvastatud kokkupõrget, peab iga konfliktiosaline viivitamata tarvitusele võtma kõik võimalikud meetmed haavatute, haigete ja merehädaliste otsimiseks, kokkukogumiseks ja evakueerimiseks ilma ebasoodsa vahetegemiseta. [RRK/MRRK]

Reegel 110. Haavatud, haiged ja merehädalised peavad saama võimalikult täielikku

ja viivitamatut ning nende seisundile vastavat meditsiiniabi ja tähelepanu. Nendel isikutel ei tohi vahet teha muudel kui üksnes meditsiinilistel alustel. [RRK/MRRK]

Reegel 111. Iga konfliktiosaline peab võtma tarvitusele kõik võimalikud meetmed haavatute, haigete ja merehädaliste kaitsmiseks väärkohtlemise ja nende isikliku vara omastamise eest. [RRK/MRRK]

Surnud

Reegel 112. Alati, kui asjaolud seda võimaldavad ja eriti pärast relvastatud kokkupõrget, peab iga konfliktiosaline viivitamata tarvitusele võtma kõik võimalikud meetmed surnute otsimiseks, kokkukogumiseks ja evakueerimiseks ilma ebasoodsa vahetegemiseta. [RRK/MRRK]

Reegel 113. Iga konfliktiosaline peab võtma tarvitusele kõik võimalikud meetmed, vältimaks marodöörlust. Surnukehade moonutamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 114. Konfliktiosalised peavad kaasa aitama hukkunute säilmete tagasiviimisele, kui seda taotlevad vastav konfliktiosaline või hukkunu lähedased. Hukkunute isiklikud esemed tuleb tagastada koos nendega. [RRK]

Reegel 115. Surnukehad tuleb matta väärikal viisil; haudu tuleb austada ja nende eest hoolitseda. [RRK/MRRK]

Reegel 116. Surnute tuvastamise kaalutlusel peab iga konfliktiosaline enne matmist üles märkima kogu olemasoleva teabe ja hauad tähistama. [RRK/MRRK]

Kadunud

Reegel 117. Iga konfliktiosaline peab tarvitusele võtma kõik võimalikud meetmed relvakonflikti tagajärjel kadunuks loetud isikute saatuse väljaselgitamiseks ning andma perekonnaliikmetele sellekohast teavet. [RRK/MRRK]

Vabadusest ilma jäänud isikud

Reegel 118. Vabadusest ilma jäänud isikutele tuleb tagada piisavalt toitu, vett, riideesemeid, samuti peavari ja meditsiiniline tähelepanu. [RRK/MRRK]

Reegel 119. Vabadusest ilma jäänud naisi tuleb hoida meestest eraldi, välja arvatud juhul, kui perekondi majutatakse üheskoos. Naiskinnipeetavad peavad olema naiste vahetu järelevalve all. [RRK/MRRK]

Reegel 120. Vabadusest ilma jäänud lapsi tuleb hoida täiskasvanutest eraldi, välja arvatud juhul, kui perekondi majutatakse üheskoos. [RRK/MRRK]

Reegel 121. Vabadusest ilma jäänud isikuid tuleb hoida eemal lahingutsoonist ning nende tervist ja hügieeni silmas pidades. [RRK/MRRK]

Reegel 122. Vabadusest ilma jäänud isikute isiklike esemete varastamine on keelatud. [RRK/MRRK]

Reegel 123. Vabadusest ilma jäänud isikute isikuandmed tuleb üles märkida. [RRK/MRRK]

Reegel 124.

- A. Rahvusvahelises relvakonfliktis tuleb Punase Risti Rahvusvahelisele Komiteele võimaldada korrapärane juurdepääs kõigile vabadusest ilma jäänud isikutele, kontrollimaks nende kinnipidamistingimusi ning taastamaks sidet nimetatud isikute ja nende perekondade vahel. [RRK]
- B. Riigisiseses relvakonfliktis võib Punase Risti Rahvusvaheline Komitee pakkuda oma teeneid konfliktiosalistele eesmärgiga külastada kõiki vabadusest ilma jäänud isikuid, kontrollimaks nende kinnipidamistingimusi ja taastamaks sidet nimetatud isikute ja nende perekondade vahel. [MRRK]

Reegel 125. Vabadusest ilma jäänud isikutel tuleb võimaldada kirjavahetuse pidamist oma perekondadega, arvestades siiski kirjavahetuse tihedust puudutavaid mõistlikke piiranguid ja tsenseerimise vajadust. [RRK/MRRK]

Reegel 126. Tsiiviilisikutest interneeritutele ja riigisisese relvakonflikti tagajärjel vabadusest ilma jäänud isikutele tuleb võimaluste piires lubada külastajate, eriti lähisugulaste vastuvõtmist. [RRK/MRRK]

Reegel 127. Vabadusest ilma jäänud isikute veendumusi ja usulisi kombeid tuleb austada. [RRK/MRRK]

Reegel 128.

- A. Sõjavangid tuleb aktiivse vaenutegevuse lõppedes viivitamata vabastada ja repatrieerida. [RRK]
- B. Tsiiviilisikud tuleb vabastada kohe, kui asjaolud, mis tingisid nende interneerimise, on ära langenud, kuid hiljemalt siis, kui see on võimalik pärast aktiivse vaenutegevuse lõppemist. [RRK]
- C. Riigisisese relvakonflikti tagajärjel vabadusest ilma jäänud isikud tuleb vabastada kohe, kui asjaolud, mis tingisid neilt vabaduse võtmise, on ära langenud. [MRRK]

Mainitud isikute vabadust võib jätkuvalt piirata, kui nende suhtes on käimas kriminaalmenetlus või kui nad kannavad õiguspäraselt määratud karistust.

Ümberasustamine ja ümberasustatud isikud

Reegel 129.

- A. Rahvusvahelise relvakonflikti osalised ei tohi okupeeritud territooriumi tsiiviilelanikkonda tervikuna ega osaliselt deporteerida ega sunniviisiliselt ümber asustada, välja arvatud juhul, kui seda nõuavad kõnealuste tsiivil-

isikute julgeolek või tungivad sõjalised kaalutlused. [RRK]

- B. Riigisese relvakonflikti osalised ei tohi määrata tsiviilelanikkonda tervikuna ega osaliselt ümberasustamisele, välja arvatud juhul, kui seda nõuavad kõnealuste tsiviilisikute julgeolek või vältimatud sõjalised kaalutlused. [MRRK]

Reegel 130. Riigid ei tohi oma elanikkonda deporteerida ega sunniviisiliselt ümber asustada territooriumile, mida nad okupeerivad. [RRK]

Reegel 131. Ümberasustamise korral tuleb võtta tarvitusele kõik võimalikud meetmed selleks, et asjaomastel tsiviilisikutel oleks rahuldav peavari ning hügieeni-, tervislikud, turvalisus- ja toitumistingimused ning et perekonnaliikmeid üksteisest ei eraldataks. [RRK/MRRK]

Reegel 132. Ümberasustatud isikutel on õigus naasta vabatahtlikult ja turvaliselt oma kodudesse või tavapärastesse elupaikadesse, kui ümberasutamise kaalutlused on ära langenud. [RRK/MRRK]

Reegel 133. Ümberasustatud isikute omandiõigust tuleb austada. [RRK/MRRK]

Muud erikaitsega isikud

Reegel 134. Relvakonfliktist mõjutatud naiste erikaitse-, tervislikke ja abivajadusi tuleb austada. [RRK/MRRK]

Reegel 135. Relvakonfliktist mõjutatud lastel on õigus erilisele austusele ja kaitsele. [RRK/MRRK]

Reegel 136. Lapsi ei tohi värvata relvajõududesse ega relvastatud rühmitustesse. [RRK/MRRK]

Reegel 137. Lastel ei tohi lubada osa võtta vaenutegevusest. [RRK/MRRK]

Reegel 138. Relvakonfliktist mõjutatud vanuritel, invaliididel ja pöduratel on õigus erilisele austusele ja kaitsele. [RRK/MRRK]

Rakendamine

Humanitaarõiguse järgimine

Reegel 139. Iga konfliktiosaline peab austama rahvusvahelist humanitaarõigust ning tagama, et tema relvajõud ja teised tema juhtnõõride järgi toimivad või tema juhtimise või kontrolli all tegutsevad rühmitused seda austaks. [RRK/MRRK]

Reegel 140. Kohustus austada rahvusvahelist humanitaarõigust ja tagada austus selle vastu ei sõltu teiste konfliktiosaliste käitumisest. [RRK/MRRK]

Reegel 141. Iga riik peab siis, kui see osutub vajalikuks, tagama sõjaväelistele üle-

matele õigusnõuandjate kättesaadavuse humanitaarõiguse kohaldamise vajalikul astmel. [RRK/MRRK]

Reegel 142. Riigid ja konfliktiosalised peavad tagama oma relvajõududele humanitaarõiguse õppe. [RRK/MRRK]

Reegel 143. Riigid peavad toetama rahvusvahelise humanitaarõiguse õpetamist tsiviilelanikkonnale. [RRK/MRRK]

Humanitaarõiguse järgimise tagamine

Reegel 144. Riigid ei tohi soodustada konfliktiosaliste poolt rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumist. Nad peavad kasutama niivõrd, kuivõrd see on võimalik, oma mõjuvõimu, et peatada humanitaarõiguse rikkumine. [RRK/MRRK]

Reegel 145. Juhtudel, mil repressaalid ei ole rahvusvahelise õigusega keelatud, on need allutatud rangetele tingimustele. [RRK]

Reegel 146. Repressaalid Genfi konventsiooniga kaitstud isikute vastu on keelatud. [RRK]

Reegel 147. Repressaalid Genfi konventsioonide ja kultuurimälestiste kaitse Haagi konventsiooniga kaitstud objektide vastu on keelatud. [RRK]

Reegel 148. Mitterahvusvahelise relvakonflikti osalistel ei ole õigus tarvitada repressaaile. Keelatud on ka muud vastumeetmed isikute suhtes, kes ei osale või enam ei osale vahetult vaenutegevuses. [MRRK]

Vastutus ja reparatsioonid

Reegel 149. Riik vastutab talle omistatavate humanitaarõiguse rikkumiste eest, sealhulgas

- (a) rikkumiste eest, mille on toime pannud tema organid, sealhulgas relvajõud;
- (b) rikkumiste eest, mille on toime pannud riigivõimu volitustega isikud või asutused;
- (c) rikkumiste eest, mille on toime pannud riigi juhtnõore järgivad või tema juhtimise või kontrolli all olevad isikud või rühmitused, ning
- (d) rikkumiste eest, mille on toime pannud isikud või rühmitused, mille tegevust ta tunnustab või käsitab enda omana. [RRK/MRRK]

Reegel 150. Rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumise eest vastutav riik on kohustatud hüvitama tekitatud kaotused või kahju täiel määral. [RRK/MRRK]

Individaalne vastutus

Reegel 151. Üksikisikud vastutavad kriminaalkorras enda toimepandud sõjakuritegude eest. [RRK/MRRK]

Reegel 152. Sõjaväelised ülemad ja muud võimukandjad vastutavad kriminaalkorras enda käskude järgi toimepandud sõjakuritegude eest. [RRK/MRRK]

Reegel 153. Sõjaväelised ülemad ja muud võimukandjad vastutavad kriminaalkorras alluvate toimepandud sõjakuritegude eest, kui ülemad teadsid või oleksid pidanud teadma, et alluvad olid toime panemas selliseid kuritegusid, kuid ei võtnud tarvitusele kõiki tarvilikke ja mõistlikke enda käsutuses olnud meetmeid nende tegude toimepanemise takistamiseks, samuti siis, kui sellised kuriteod oli juba toime pandud, kuid ülemad ei võtnud tarvitusele vastvaid meetmeid süüdlaste karistamiseks. [RRK/MRRK]

Reegel 154. Võitlejal on kohustus jätta täitmata ilmselgelt õigusvastane käsk. [RRK/MRRK]

Reegel 155. Käsu täitmine ei vabasta alluvat kriminaalvastutusest, kui alluv teadis, et kästav tegu oli õigusvastane, või oleks pidanud seda teadma kästava teo ilmselge õigusvastasuse tõttu. [RRK/MRRK]

Sõjakuriteod

Reegel 156. Rahvusvahelise humanitaarõiguse tõsised rikkumised on sõjakuriteod. [RRK/MRRK]

Reegel 157. Riikidel on õigus anda riigisisestele kohtutele pädevus menetleda sõjakuritegusid universaalse jurisdiktsiooni alusel. [RRK/MRRK]

Reegel 158. Riigid peavad uurima enda kodanike või relvajõudude poolt, samuti enda territooriumil väidetavalt toimepandud sõjakuritegusid ning esitama, kui see on asjakohane, kahtlustatavatele süüdistuse. Riigid peavad uurima ka muid sõjakuritegusid, mille üle neil on jurisdiktsioon, ning kui see on asjakohane, esitama kahtlustatavatele süüdistuse. [RRK/MRRK]

Reegel 159. Konflikti lõppedes peavad võimuorganid püüdma anda võimalikult laialdast amnestiat isikutele, kes on osalenud mitterahvusvahelises relvakonfliktis või kes on relvakonflikti tagajärjel jäänud ilma vabadusest, välja arvatud isikutele, keda kahtlustatakse, süüdistatakse või kellele on määratud karistus sõjakuritegude eest. [MRRK]

Reegel 160. Sõjakuritegudele ei kohaldata aegumist. [RRK/MRRK]

Reegel 161. Riigid peavad võimaluste piires igati püüdma teha koostööd, soodustamaks sõjakuritegude uurimist ja kahtlustatavatele süüdistuse esitamist. [RRK/MRRK]